

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเพื่อศึกษารูปแบบการเรียนรู้และระบบคิดด้านอาชีพของเกษตรกรครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิดทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อใช้เป็นแนวทางในการศึกษา ดังต่อไปนี้

1. แนวคิดภูมิปัญญาชาวบ้าน
2. แนวคิดเครือข่ายการเรียนรู้
3. แนวคิด "คิดเป็น" และระบบคิดทางวัฒนธรรม
4. แนวคิดการศึกษาตลอดชีวิต
5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
6. กรอบแนวคิดการวิจัย

แนวคิดภูมิปัญญาชาวบ้าน

การที่ชาวบ้านสามารถรักษาหมู่บ้านคงสภาพท้องถิ่นไว้ได้สืบมาช้านานจนถึงปัจจุบันนี้ เพราะชาวบ้านมีการแสวงหาทางออก ตอบสนองสิ่งที่ท้าทาย มีการปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรม ตามกาลเวลาและสภาพแวดล้อมรอบตัวอยู่ตลอดเวลา วิธีการปฏิบัติ ซึ่งชาวบ้านได้มาจากประสบการณ์ แต่ละสภาพแวดล้อม ซึ่งจะมีเงื่อนไขปัจจัยเฉพาะแตกต่างกันไปนั้น อาจเรียกโดยสรุปได้ว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านหรือภูมิปัญญาท้องถิ่น (สุจาริ จันทรสุข, 2531, หน้า 12)

สามารถ จันทรสุริย์ (2536, หน้า 146) ได้อธิบายเพิ่มเติมถึงภูมิปัญญา (Wisdom) ภูมิปัญญาชาวบ้าน (Wisdom) ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local wisdom) หมายถึง พื้นเพ รากฐาน ความรู้ของชาวบ้านหรือความรอบรู้ของชาวบ้านที่เรียนรู้และมีประสบการณ์สืบทอดกันมา คือ ประสบการณ์ด้วยตนเองหรือทางอ้อมซึ่งเรียนรู้จากผู้ใหญ่หรือความรู้สะสมที่สืบทอดกันมา หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดได้เองที่นำมาใช้ในการแก้ปัญหา และสติปัญญา อันเป็นองค์ความรู้ทั้งหมดของชาวบ้าน ทั้งกว้าง ลึก ที่ชาวบ้านคิดเอง ทำเอง โดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่ แล้วแก้ปัญหา การดำเนินชีวิตได้ในท้องถิ่นอย่างสมสมัย

เรื่องภูมิปัญญาไทยนั้น ไม่ใช่เรื่องชาตินิยม ไม่ใช่กลับไปหาอดีต แต่หมายถึงการแสวงหามิติที่ก้าวหน้ากว่า โดยศึกษาประสบการณ์จากประวัติศาสตร์ด้วย คำว่า "ภูมิปัญญาไทย" นั้น ด้านหนึ่งนอกจากจะเป็น เรื่องของพื้นภูมิธรรมเดิมแล้ว ยังหมายถึงศักยภาพในการประสานความรู้ใหม่ ๆ มาให้ประโยชน์ด้วย ซึ่งเชื้อให้เกิดทางเลือกใหม่ที่มีทั้งลักษณะสากล และลักษณะเฉพาะของเราเอง (เสน่ห์ จามริก, 2529, หน้า 6-7)

เสรี พงศ์พิศ (อ้างใน กุลวิตรา ภักคานนท์, 2531, หน้า 9) ในการสัมมนาเรื่อง ภูมิปัญญาชาวบ้านว่า "การพบกันระหว่างความรู้ทางวิทยาศาสตร์กับความรู้ทางสังคม ซึ่งเป็นแบบชาวบ้าน คงจะต้องเกิดขึ้น และจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อเกิดมิติใหม่ที่ทำให้คนสองกลุ่มสัมพันธ์กันในลักษณะที่จะประสานให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ขึ้นมาได้ ในการศึกษาวิถีชีวิตของชาวบ้านที่เราต้องการหาคุณค่า ต้องการศึกษารูปร่างจิตใจถึงเงื่อนไขต่าง ๆ เราจะพบส่วนสำคัญที่เป็นองค์ประกอบของภูมิปัญญา เป็นจิตวิญญาณที่ถูกถ่ายทอดมาตลอดในการดำเนินชีวิตที่แสดงออกทางการรักษาพยาบาล การทำมาหากิน สภาพทางสังคมในความเป็นอยู่และวิถีปฏิบัติของเขาทั้งหมดคิดว่า รากเหง้ากับอุดมคติของชาวบ้านมันเป็นเรื่องเดียวกันเพราะมันเป็นภูมิปัญญา จิตวิญญาณที่เขา กำลังสืบทอดต่อไป การกลับไปสู่อุดมคติของชีวิต การกลับไปสู่ความหมายที่สมบูรณ์ของชีวิตมากกว่า การที่เราจะพิจารณาแต่เพียงรูปแบบเดิม อะไรบางอย่างแล้วก็ติดอยู่ในรูปแบบนั้น มากกว่าการที่เราจะไปหยุดอยู่เพียงที่หนึ่งหรือชุมชนหนึ่ง และกีดกันอยู่ในรูปแบบนั้น พุทธศาสนา เป็นสิ่งที่เชื่อมส่วนนี้ได้ ดีที่สุดสำหรับสังคมไทย เพราะมันไม่ใช่เรื่องเฉพาะหมู่บ้านนี้หมู่บ้านนั้น แต่ มันเป็นส่วนรวมของสังคม และมันเป็นส่วนร่วมของมิตินี้ที่มียุ" "

ภูมิปัญญาเป็นเรื่องที่สั่งสมกันมาแต่อดีตและเป็นเรื่องของการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติแวดล้อม คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยผ่านกระบวนการทางจารีตประเพณี วิถีชีวิต การทำมาหากิน และวิถีกรรมต่าง ๆ ทุกอย่าง เพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างความสัมพันธ์เหล่านี้ เป้าหมายก็คือ เพื่อให้เกิดความสงบสุขทั้งในส่วนที่เป็นชุมชนหมู่บ้าน และในที่เป็นปัจเจกชนของชาวบ้านเอง ปรีชา อุตระกุล (อ้างใน กุลวิตรา ภักคานนท์, 2532, หน้า 9)

นอกจากนั้น ลักษณะสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2530, หน้า 8-9) ยังประกอบด้วย

1. ความรู้ และระบบความรู้ซึ่งสัมพันธ์กัน
2. ความรู้ภูมิปัญญาชาวบ้าน ซึ่งเกิดจากการสั่งสมและการกระจายความรู้ หรือการนำความรู้นั้นไปให้บริการแก่คนอื่น ๆ อย่างไร เช่น ความรู้ของหมอพื้นบ้าน ชุมชนมีการสั่งสมความรู้ การแพทย์ หรือการเป็นหมออย่างไร
3. การถ่ายทอดความรู้และกระบวนการถ่ายทอดที่ซับซ้อนจากคนชั่วอายุรุ่นหนึ่ง ไปสู่อีกชั่วอายุคนหนึ่ง
4. การสร้างสรรค์และการปรับปรุง เพราะภูมิปัญญาชาวบ้านไม่ใช่ความรู้หรือระบบความรู้ที่หยุดนิ่งอยู่กับที่แต่มีการปรับเปลี่ยน และมีการดัดแปลงเพิ่มเติมโดยอาศัยประสบการณ์ของชาวบ้านเอง รวมทั้งมีลักษณะของการอนุรักษ์ และมีผลต่ออำนาจการตัดสินใจของชาวบ้านสูง

การใช้ภูมิปัญญาในชีวิตจริงของชาวบ้านเกิดขึ้นตลอดเวลา (นิธิ เอียวศรีวงศ์, อ้างแล้ว, หน้า 9-10) ทั้งด้านการทำมาหากิน ด้านการสัมพันธ์กับศาสนา ใช้ภูมิปัญญาในการสืบมรดกการแต่งงานตั้งบ้านเรือนใหม่ และใช้ภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากร เป็นต้น การใช้ภูมิปัญญาในด้านต่าง ๆ อย่างไรก็ดี ชาวบ้านใช้ภูมิปัญญาในเรื่องใหญ่ ๆ ดังนี้ คือ

1. ใช้ภูมิปัญญาโดยผ่านการตั้งกฎเกณฑ์ หรือองค์การที่ชัดเจน ตายตัว สามารถมองเห็นได้ เช่น กฎเกณฑ์ในเรื่องของเหมืองฝาย แม้จะไม่ได้เขียนไว้ แต่ออกมาในรูปของประเพณีที่มีการปฏิบัติต่อกันมา
2. ใช้ภูมิปัญญาในการสร้างทัศนคติ โดยผ่านพิธีกรรม ความเชื่อ เพื่อการจัดการทรัพยากร เช่น การไหว้ผีขุนน้ำ
3. ใช้ภูมิปัญญาโดยการมอบหน้าที่ให้แก่สิ่งต่าง ๆ รอบตัวและมีกฎเกณฑ์การปฏิบัติ มีทั้งหน้าที่ที่คนจะต้องทำต่อสิ่งต่าง ๆ และสิ่งนั้นจะต้องกระทำต่อคน เช่น การใช้ต้นไม้ในเชิงสมุนไพร การใช้ปลาปู้เป็นสัญลักษณ์ของการเวียนว่ายตายเกิดโดยไม่กินปลาปู้ หรือหน้าที่ในทางประวัติศาสตร์ โดยการมอบหน้าที่การรักษาความทรงจำร่วมกันของคนในชุมชน ล้วนแต่มีตำนานที่จะจดจำเล่าต่อเกี่ยวกับเจดีย์สถานตำนานเกี่ยวกับพระธาตุ เป็นต้น

การถ่ายทอดภูมิปัญญาในชุมชน (จารุวรรณ ธรรมวัตร, 2531, หน้า 36-70) มีหลายวิธี ขึ้นอยู่กับกลุ่มเป้าหมายและเนื้อหาสาระที่ต้องการสื่อสาร เช่น การถ่ายทอดความรู้แก่เด็ก ต้องง่ายไม่ซับซ้อน มีสิ่งดึงดูดใจและสนุกสนาน เช่น การเล่านิทาน การละเล่น และการลงมือ

เนื้อหาบทานเป็นเรื่องสร้างเสริมนิสัยและบุคลิกภาพที่สังคมต้องการ ส่วนใหญ่มุ่งเน้นจริยธรรม สร้างเสริมกตัญญูต่อบุพการี และอธิบายเหตุผลตอบข้อสงสัยของมนุษย์ เช่น ทำไมกาจึงมีสีดำ ทำไมสุนัขกับแมวจึงเป็นศัตรูกัน เป็นต้น ส่วนการถ่ายทอดความรู้ หรือภูมิปัญญาในวัยผู้ใหญ่มีหลายรูปแบบ เช่น วิธีการบอกเล่า พิธีสู่ขวัญ พิธีทางศาสนา การเข้าร่วมพิธีกรรม การประกอบอาชีพ การแสดงมหรสพ การอ่านหนังสือคัดหนังสือการถ่ายทอดความรู้ด้วยวิธีบอกเล่าในวัยนี้มีสารประโยชน์ เป็นวิธีการเพิ่มพูนความรู้และการรวมกลุ่มทางสังคมเพื่อทำงานร่วมกัน ช่วยเหลือกันในโอกาสพิเศษ เช่น งานศพ และพิธีอยู่ไฟ โดยมีพระเทศน์ให้ฟัง มีผู้รู้ ผู้อาวุโส เป็นผู้เล่า นิทานพื้นบ้าน นิทานชาดก หรืออ่านหนังสือผูกหรือใบลานให้ฟังและสอดแทรกจริยธรรม มีเนื้อหาเป็นแนวปฏิบัติระหว่างบุคคล ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ คติการเวียนว่ายตายเกิด เรื่องบาปบุญนรกสวรรค์ ส่วนเนื้อหาของพิธีกรรม เป็นการสร้างจิตสำนึกอันดีงามต่อตนเองและสิ่ง ที่ให้คุณ เป็นสิ่งถ่ายทอดปรัชญาชีวิต เพิ่มกำลังใจให้หลักการดำเนินชีวิต สำหรับมหรสพพื้นบ้าน ยังถ่ายทอดความรู้ หรือภูมิปัญญาด้านการประพันธ์ ด้านดนตรี การฟ้อนรำ และการ ประยุกต์วัฒนธรรมท้องถิ่น นอกจากนั้นยังมีวิธีถ่ายทอดภูมิปัญญาที่จำกัดเฉพาะกลุ่มราชสำนัก และกลุ่มผู้บวชเรียน โดยการจารหนังสือหรือเขียนหนังสือในใบลาน

แม้ว่าวิธีการถ่ายทอดคติชาวบ้านเกือบทั้งหมด (ผ่องพันธุ์ มณีรัตน์, 2525, หน้า 6-7) ถ่ายทอดโดยทางปากหรือคำพูด (Orally Transmitted) หรือนิทานชาวบ้านจำนวนมาก มีการ บันทึกไว้และถ่ายทอดโดยตัวหนังสือ แต่คติชาวบ้านบางรูปแบบ จำเป็นต้องอาศัยการเคลื่อนไหว อวัยวะต่าง ๆ ของร่างกายเป็นวิธีการถ่ายทอด เช่น วิธีเดินรำ การเล่นเกมกีฬา และการละเล่นของ เด็ก ซึ่งอาศัยการสังเกตเพียงอย่างเดียว นอกจากนั้นการทำลวดลายต่าง ๆ ทางศิลปะและการ เขียนสัญลักษณ์ต่าง ๆ ก็ไม่สามารถถ่ายทอดโดยคำพูดเพียงอย่างเดียว

กล่าวโดยสรุป (จารุวรรณ ธรรมวัตร, อ้างแล้ว) วิธีถ่ายทอดภูมิปัญญามีรูปแบบหลากหลาย ตามเนื้อหาและกลุ่มเป้าหมาย วิธีที่นิยมใช้มากคือการบอกเล่า การประกอบพิธีกรรม การแสดงมหรสพพื้นบ้าน ซึ่งทุกวิธีแอบอิงอยู่กับศรัทธาในอำนาจศักดิ์สิทธิ์ ศรัทธาในพุทธศาสนา ไม่นิยมขบวนการเรียนรู้ที่ขาดศรัทธารองรับ

จากความหมายและลักษณะของภูมิปัญญานี้ จะเห็นว่าภูมิปัญญาชาวบ้านเกิดจากการ นำความรู้ต่าง ๆ มาจัดระบบ วิเคราะห์ สังเคราะห์ด้วยตนเอง ซึ่งมีทั้งส่วนที่เป็นประสบการณ์โดย

ตรงของชีวิตผู้นั้น กลุ่มนั้น และส่วนที่รับจากความรู้ความคิดจากผู้อื่น เกิดการสังสมสืบทอด การเรียนรู้และประสบการณ์ มีกระบวนการคิดและตัดสินใจแก้ปัญหาและแสวงหาทางออกในวิถีชีวิต มีการปรับประยุกต์ใช้อย่างเชื่อมโยงกับความรู้ใหม่บนรากฐานของวัฒนธรรมและพุทธศาสนา เพื่อการดำรงอยู่รอดของชาวบ้านและชุมชน

แนวคิดเครือข่ายการเรียนรู้

การเรียนรู้ของคนในชุมชนนั้นย่อมมีอยู่ในชุมชนมาตั้งแต่อดีต เพื่อเป็นการถ่ายทอดความรู้และมวลประสบการณ์ มิฉะนั้นแล้ว มนุษย์ก็ไม่สามารถสังสมประสบการณ์ ความรู้ ที่สืบเนื่องกันมานาน แสดงให้เห็นว่าการเรียนรู้ของมนุษย์มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตได้เป็นอย่างดี (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2531, หน้า 31)

กล้า สมตระกูล (2536, หน้า 65) ได้ให้ความหมาย เครือข่ายการเรียนรู้หมายถึง การเชื่อมโยงประสานสัมพันธ์แหล่งความรู้ต่าง ๆ เข้าด้วยกัน เพื่อให้มีการแลกเปลี่ยนข่าวสารข้อมูลระหว่างกัน ซึ่งอาจกระทำโดยบุคคลต่อบุคคลหรือบุคคลต่อสถาบันหรือบุคคลต่อมวลชนก็ได้

ชัยนัต วรรณะภูติ (ม.ป.ป. หน้า 1-7) ได้เสนอแนะกรอบคิดในการศึกษาเครือข่ายการเรียนรู้ว่า ในการพิจารณาระบบเครือข่ายการเรียนรู้จะต้องพิจารณา 2 ประเด็น คือ

1. หลักการและแนวคิดของเครือข่ายการเรียนรู้

1.1 เครือข่ายการเรียนรู้มีความสัมพันธ์หรือเกี่ยวข้องกับเครือข่ายสังคม

ดังนี้ คือ

- เครือข่ายการเรียนรู้ได้ไปทางสายสัมพันธ์ของครอบครัว เครือญาติ และเพื่อน ซึ่งเป็นกลุ่มตามธรรมชาติ และหรือสัมพันธ์กับกลุ่มองค์กร สถาบัน ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีการจัดตั้งจากภายนอก

- เครือข่ายการเรียนรู้มีความสัมพันธ์กับฐานการผลิตหรือการดำเนินชีวิตที่มีฐานปัญหาาร่วมกัน มีประสบการณ์ชีวิตหรือมีกิจกรรมร่วมกัน

1.2 เครือข่ายการเรียนรู้มีแม่ข่าย ซึ่งอาจมีแม่ข่ายเดียวหรือแม่ข่ายเชิงซ้อน (มีแม่ข่ายหลายแม่ข่าย) โดยมีส่วนประกอบ 3 ประการ คือ มีภูมิปัญญาในการวิเคราะห์ มีคุณธรรม และแม่ข่ายอาจจะเป็นบุคคล กลุ่ม องค์กร และสถาบัน ลักษณะของแม่ข่ายอาจจะมีความรู้ความชำนาญเฉพาะด้าน และมีความสัมพันธ์บนพื้นฐานความเสมอภาคระหว่างกัน

1.3 เครือข่ายการเรียนรู้อยู่บนวิถีชีวิตหรือการปฏิบัติการทางสังคม (สภาวะวิสัย) เช่น เขาดำเนินการอย่างไร มีความสัมพันธ์กับใคร ซึ่งสะท้อนอุดมการณ์ ค่านิยม ที่สะท้อนในประเด็นคำถามที่ว่า คนทำอะไรในการดำเนินชีวิต การปฏิบัติการทางสังคมในฐานะที่เป็น

- ฐาน ในการดำเนินชีวิต
- สาระ เนื้อหาที่ดำเนินชีวิต
- เป้าหมาย ที่มีจุดมุ่งหมายในการดำเนินชีวิต
- ทางเลือก ที่เกิดจากการสรุปทบทวน

2. องค์ประกอบเครือข่ายการเรียนรู้ มีองค์ประกอบสำคัญ 2 องค์ประกอบ คือ

2.1 องค์ความรู้ ได้แบ่งออกเป็น 2 ด้าน คือ

2.1.1 ลักษณะของความรู้ มีลักษณะเป็นทวีลักษณะ ระหว่าง

- ความรู้ของปัจเจก เช่น พ่อ แม่ ญาติพี่น้อง
- ความรู้ของกลุ่ม องค์กร สถาบัน ทั้งภายในและภายนอกชุมชน

2.1.2 ระดับเนื้อหา ประกอบด้วย ปัญญาในเชิงสังเคราะห์ควบคู่ คุณธรรม และปฏิบัติ

2.2 กระบวนการเรียนรู้

2.2.1 ลักษณะการเรียนรู้ มี 2 ลักษณะ คือ

- การเรียนรู้แบบดั้งเดิม เป็นการเรียนรู้ในมิติวัฒนธรรม เช่น การเรียนรู้โดยผ่านพิธีกรรม คติธรรม คำบอกเล่า เพลงชาวบ้าน และนิทาน เป็นต้น และการเรียนรู้จากประสบการณ์ชีวิต ประสบการณ์จากผู้อื่น

- การเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับคนภายนอก เช่น จากนักวิชาการ นักพัฒนาจากภาครัฐและเอกชน โดยผ่านเวทีชาวบ้าน การศึกษาดูงาน การแลกเปลี่ยน และการอบรมในรูปแบบต่าง ๆ

2.2.2 ขั้นตอนการเรียนรู้ มี 3 ระดับ คือ

- ขั้นของการคิดได้
- ขั้นของการแสวงหาความรู้
- ขั้นของการนำไปใช้

ชยันต์ วรรณะภูติ (อ้างแล้ว , หน้า 13) ได้สรุปเครือข่ายการเรียนรู้ไว้ว่า เป็นวิถีชีวิตที่เกิดจากการสรุปบทเรียน การสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ได้เกิดขึ้นจากบุคคลเพียงคนเดียวหรือปัจเจกบุคคล แต่ต้องเป็นการรวมกลุ่ม หรือมีฐานทางสังคมที่ทำให้เกิดพลังหรือมีอำนาจในการต่อรอง

สำหรับเครือข่ายการเรียนรู้ของชาวบ้าน อเนก นาคะบุตร (2533, หน้า 30-35) ได้กล่าวไว้ในชนบทจะมีผู้พัฒนาคิดค้นความรู้ และการปฏิบัติเพื่อเป็นทางเลือกโดยจะมี "ตัวรับข้อมูล" "ตัวกระจายข้อมูล" และ "ตัวพัฒนาและเก็บรักษาข้อมูล"

จากปรากฏการณ์ที่ชาวบ้านได้มีบทบาทจัดการตนเองในเรื่องของการแก้ปัญหา จัดการศึกษาและเรียนรู้ช่องทางในเชิงดินร่น โดยได้ทั้งความสำเร็จและความล้มเหลว ซึ่งการเรียนรู้ที่ผ่านมาสามารถตอบสนองการเรียนรู้ด้วยกันทั้งในด้าน ความรู้ ทักษะ และทัศนคติ คือ

1. ด้านความรู้ พบว่าในชุมชนชนบทเอง มีการสะสมและสืบทอดความรู้ ที่สามารถตอบปัญหาการดำเนินชีวิตของชาวบ้านได้ในระดับหนึ่ง มีการคิดค้นประยุกต์ความรู้กับความรู้ที่ได้มาจากข้างนอก มีการลองผิดลองถูกอยู่ตลอดเวลาในหมู่ผู้นำชาวบ้าน ปัญญาชนชาวบ้าน นักเทคนิคพื้นบ้าน ในหมู่ผู้นำอาซูไร

2. ด้านทักษะ พบว่าในปัจจุบันชาวบ้านต้องการเรียนรู้สิ่งที่เป็นรูปธรรมมาก ชาวบ้านสนใจและเรียนรู้ด้วยการเห็นของจริง พูดคุยกับเจ้าของประสบการณ์ในภาษาและบรรยากาศแบบชาวบ้านด้วยกันเอง

3. ด้านทัศนคติ การเปลี่ยนทัศนคติและการพัฒนาของชาวบ้านพบว่า สามารถทำผ่านผู้นำชาวบ้านที่มีบารมีที่เป็นฐานความเชื่อ ความศรัทธาของชาวบ้านซึ่งเป็นที่ยอมรับของชุมชน

สำหรับรูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้ในชนบทนั้นไม่ควรมีหลักเกณฑ์ตายตัว การบอกหรือกำหนดให้ผู้อื่นทำแต่ฝ่ายเดียวไม่อาจบรรลุวัตถุประสงค์ได้ หน่วยงานไม่ควรตั้งเป็นผู้รู้แต่ควรส่งเสริมให้ชุมชนมีการสร้างขึ้น กฎเกณฑ์ต่าง ๆ หากจะมีก็ให้เขาศึกษาจากการทำงานเอาเอง เพราะไม่มีใครสามารถออกแบบเครือข่ายการเรียนรู้ให้สอดคล้องกับสภาพความเป็นอยู่ของชุมชนได้ สิ่งสำคัญเครือข่ายต้องอาศัยชุมชนเป็นพื้นฐานในการเรียนรู้ ประชาชนต้องเรียนรู้จากกันและกันจากความรู้ที่ได้จากที่อื่นแล้วขยายความรู้ให้ผู้อื่นทราบด้วย จะช่วยให้เกิดการศึกษาที่หลากหลายสอดคล้องกับความต้องการของบุคคลทุกผู้ทุกนาม เท่าที่พบกระบวนการเรียนรู้ของ

ชาวบ้านหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า กระบวนการเรียนรู้ในแนวนอน ซึ่งมีรูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้ในชนบท ดังนี้

1. กรณีที่เกษตรกรมาพบกันเอง เป็นการเชื่อมความรู้ระหว่างกลุ่มที่เป็นปัญญานชนด้วยกัน กระบวนการนี้ เกิดขึ้นเรื่อย ๆ แล้วค่อยเป็นค่อยไป เช่น พระกับพระมาคุยกัน พวกที่เก่งเรื่องยา ก็มาคุยกันเพื่อสนทนาและแลกเปลี่ยนความรู้กัน

2. รูปการณ์แบบที่ 2 คือ การที่นักวิชาการลงไปคุยกับผู้นำ แล้วเกิดกระบวนการสร้างความรู้ใหม่ขึ้นรวมทั้งบางเรื่องยังได้นำมาเป็นนโยบาย เช่น เรื่องป่าชุมชน เรื่องเกษตรผสมผสาน ซึ่งเกิดจากการที่นักวิชาการส่วนหนึ่งลงไปในแนวตั้งไปสัมพันธ์กับเขาแล้วทำตัวเป็นแนวนอน

3. การเรียนรู้แบบที่ 3 เป็นการเรียนรู้แบบที่นักวิชาการนำชาวบ้านที่เป็นเกษตรกร จากพื้นที่หนึ่งไปดูงานที่อื่น ทำวิจัยการส่งเสริมและเก็บข้อมูลรอบตัวของผู้นำที่มีลักษณะเป็นแม่ข่าย เป็นผู้นำบารมีเป็นกรณีศึกษาที่เด่นหรือเป็นหมู่บ้านที่มีศักยภาพ ที่ทำให้เกิดการขยายผลเพราะมีเครือข่ายของเขาอยู่ ทำให้ความเข้มของความเป็นปัญญานชนของเขา และการขยายการเรียนรู้ที่ทำให้เครือข่ายของเขาแข็งแรงขึ้น เข้มแข็งขึ้น รวมทั้งกระจายตัวได้ดีขึ้น เช่น กรณีหลวงพ่อนานที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้ การเคลื่อนตัวของกิจกรรมของเขาสายของเขาซึ่งพอจำแนกออกได้ 5 สาย คือ

- สายความเชื่อ อาจารย์กับลูกศิษย์ หลายคนเชื่อหลวงพ่อนานพูดอะไรก็เชื่อหมด ซึ่งเป็นสายความเชื่อที่มีความเชื่อทางศาสนานับถือบารมีที่พระ

- สายเครือญาติ มีการเกาะตัวผ่านทางเครือญาติ

- สายกิจกรรม เช่น กิจกรรมธนาคารข้าว กิจกรรมเรื่องกลุ่มออมทรัพย์ เป็นกลุ่มที่มีกิจกรรมเหมือนกัน

- สายปัญหาร่วมกันหรืออุดมการณ์ร่วมกัน เป็นเรื่องของการเคลื่อนไหวที่เขาต้องการที่ดินทำกิน เรื่องนิเวศ การที่มีปัญหาร่วมกันในระดับหมู่บ้าน หรือกรณีที่ 8 จังหวัดในภาคอีสาน เรื่อง ดินเค็มในลุ่มน้ำเสียว

- สายจัดตั้ง มีหลายฝ่ายเข้าไปจัดตั้งไม่ว่าจะเป็นองค์กรพัฒนาเอกชนหรือรัฐ เป็น เครือข่าย

4. การเรียนรู้แบบที่ 4 เป็นกระบวนการเชื่อมผู้นำเข้าหากันแล้วเกิดทางเลือกขึ้น กรณีป่าชุมชนเป็นกลยุทธ์ของชาวบ้านที่เกาะตัวผู้นำ องค์กรพัฒนาเอกชนและรัฐ บางส่วนก็เข้าไปเสริมให้เกิดการเกาะตัวของแม่ข่ายทำให้เกิดพลังที่สูงขึ้นทั้งการเรียนรู้และการขยายผล

วิชัย ตันศิริ (2536, หน้า 13-14) ได้กล่าวว่า เครือข่ายการเรียนรู้ คือ การ ประสาน สัมพันธ์อย่างมีพลวัตขององค์ประกอบหรือหน่วยงานต่าง ๆ ที่มีอยู่ภายใต้เครือข่ายการเรียนรู้ มี หลักการที่สำคัญ คือ

1. การกระตุ้นความคิด ความไม่แสวงหาความรู้ จิตสำนึกในการพัฒนาชุมชนหรือท้องถิ่น และการมีส่วนร่วมในการพัฒนา ทั้งนี้เพื่อเพิ่มพูนขีดความสามารถของบุคคลในการตัดสินใจเลือก ทางเลือกที่เหมาะสมสำหรับการแก้ไขปัญหาของตนเองและชุมชน

2. การถ่ายทอด แลกเปลี่ยน และกระจายความรู้ ทั้งในส่วนของวิทยาการสากลและ ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อสนับสนุนองค์ความรู้ใหม่ ๆ โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับชุมชน และเพื่อสนับสนุน การเรียนรู้ทั้งของบุคคลและชุมชนเกี่ยวกับความรู้ดั้งเดิมที่สืบทอดกันมาภายในชุมชน สภาพปัญหา และความต้องการของชุมชนตลอดจนการปรับใช้วิทยาการสากลให้เหมาะสมกับการแก้ปัญหาและ พัฒนาชุมชน

3. การแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร ที่มีอยู่ภายในเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อให้ทุกฝ่ายได้ อาศัยพึ่งพาซึ่งกันและกัน สามารถทราบถึงความเคลื่อนไหวของกันและกัน

4. การระดมและประสานการใช้ทรัพยากรบุคคล วัสดุอุปกรณ์ อาคาร สถานที่ งบประมาณ เพื่อให้หน่วยงานต่าง ๆ สามารถใช้ทรัพยากรเหล่านี้ร่วมกันเพื่อการพัฒนาชุมชนหรือ ท้องถิ่นได้อย่างมีประสิทธิภาพและลดความซ้ำซ้อนและสูญเปล่าให้มากที่สุด

เสรี พงศ์พิศ (2536, หน้า 467-474) ได้กล่าวว่า เป้าหมายของเครือข่ายทุกระดับคือการ ร่วมมือใน 4 กิจกรรม คือ

1. แบ่งปันความรู้และประสบการณ์ โดยการศึกษาดูงาน การสัมมนา การฝึกอบรม ทั้งใน หมู่บ้านและในเมืองโดยชาวบ้านและผู้รู้จากภายนอก การศึกษาดูงานไม่ได้ให้แต่เพียงเทคนิค วิธีการ แต่เป็นความรู้สึกร่วมกัน จิตสำนึก และความรู้สึกร่วมกัน และความผูกพันที่เกิดขึ้นกลายเป็น ญาติพี่น้องทางสังคม วัฒนธรรมที่พร้อมที่จะเกื้อกูล

2. แบ่งปันทรัพยากร ผลการศึกษาดูงาน และเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ ทำให้ได้รับรู้ ปัญหาของกันและกัน และเกิดแนวคิดที่จะช่วยเหลือกัน

3. แลกเปลี่ยนผลผลิต เป็นการจัดการผลิตและการตลาดร่วมกัน ที่ผ่านมามีได้ทำกันแต่เพียงขอบเขตจำกัด และได้เริ่มขยายไปตามความสัมพันธ์ของเครือข่ายระหว่างจังหวัดในภาคเดียวกันและระหว่างภาคแล้ว ทั้งผลผลิตทางการเกษตร เช่น ข้าว พริก ผลไม้ หัตถกรรม

4. ช่วยเหลือทางการเงิน เมื่อไม่นานมานี้กลุ่มออมทรัพย์กองทุนหมู่บ้าน ธุรกิจชุมชน และกลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ จำกัดขอบเขตการดำเนินงานของคนในหมู่บ้านหรืออย่างมากระหว่างหมู่บ้านข้างเคียงเท่านั้น ปัจจุบันขอบเขตนี้เริ่มขยายออก ความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านได้สร้างความไว้วางใจและเชื่อถือกันมากขึ้น เช่น กลุ่มออมทรัพย์กลุ่มหนึ่งที่สงขลาได้ให้เงินกลุ่มหนึ่งกู้ไปจำนวน 100,000 บาท โดยไม่มีใครค้ำประกันแต่อย่างใด เงินจำนวนนั้นไปลงทุนในการก่อตั้งร้านค้าชุมชนละหนึ่งปีต่อมาก็นำไปคืนกลุ่มออมทรัพย์ที่สงขลาได้ทั้งเงินต้นและดอกเบี้ย ประสพการณ์นี้ได้สร้างความมั่นใจให้กับชาวบ้าน และกำลังพัฒนาไปสู่แนวทางการช่วยเหลือกัน ทางการเงินอย่างเป็นระบบต่อไป

โดยสรุปแล้ว เครือข่ายการเรียนรู้ คือ การเชื่อมโยงประสานสัมพันธ์แหล่งความรู้ ต่าง ๆ เข้าด้วยกัน เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารระหว่างกัน ซึ่งอาจกระทำโดย บุคคลต่อบุคคล หรือบุคคลต่อสถาบัน หรือบุคคลกับมวลชน แล้วนำมาวิเคราะห์ในการหาข้อสรุปร่วมกันภายในชุมชน โดยผ่านการพูดคุยแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร ความรู้ต่าง ๆ ซึ่งคนภายในชุมชนมีความสามารถในการวิเคราะห์ คิดค้น ทดลอง สรุปบทเรียนจากประสบการณ์ที่ผ่านมามีผลสัมฤทธิ์กับความรู้ ข่าวสาร ข้อมูล เทคโนโลยี การส่งเสริมและการประสานงานกับบุคคล องค์กรภายนอก นำมาประยุกต์ให้เข้ากับสภาพชุมชนและวิถีชีวิตได้อย่างเหมาะสม

แนวคิด "คิดเป็น" และระบบวิธีคิดทางวัฒนธรรม

สารานุกรมการศึกษาตลอดชีวิต กรมการศึกษานอกโรงเรียน (2538, หน้า 299) ให้ความหมายของคำว่า "คิดเป็น" หมายถึงกระบวนการคิดที่คนเรานำมาใช้ในการตัดสินใจโดยต้องแสวงหาข้อมูลของตนเอง ข้อมูลของสภาพแวดล้อมในชุมชนและสังคมและข้อมูลทางหลักวิชาการ แล้วนำมาวิเคราะห์หาทางเลือกในการตัดสินใจที่เหมาะสม มีความพอดีระหว่างตนเอง และสังคม

โกวิท วรพิพัฒน์ (2517, หน้า 3) ใช้คำว่า "คิดเป็น" ในปี พ.ศ.2517 ในขณะที่ดำรงตำแหน่งเป็นผู้อำนวยการ กองการศึกษาผู้ใหญ่ และได้เขียนบทความเรื่อง "ความต้องการขั้นพื้นฐานของการเรียน" ได้แสดงความคิดเห็นว่า ความต้องการของแต่ละบุคคลไม่เหมือนกัน แต่ทุก

คนมีจุดรวมของความต้องการที่เหมือนกัน คือ ทุกคนต้องการความสุข คนเรานั้นจะมีความสุขเมื่อเราและสิ่งแวดล้อมประสมกลมกลืนกันอย่างราบรื่น การที่คนเราจะทำให้ตัวเราและสังคมสิ่งแวดล้อมประสมกลมกลืนกันได้ บุคคลควร

1. ปรับปรุงตัวเราให้เข้ากับสังคมหรือสิ่งแวดล้อม
2. ปรับปรุงสังคมและสิ่งแวดล้อมให้เข้ากับตัวเรา หรือ
3. ปรับปรุงทั้งตัวเราและสังคมสิ่งแวดล้อมทั้งสองด้านให้ประสมกลมกลืนซึ่งกันและกัน
4. หลีกสังคมและสิ่งแวดล้อมนั้นไปสู่สังคมและสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมกับตน

การที่บุคคลผู้นั้นจะสามารถทำให้ตัวเองและสังคมสิ่งแวดล้อมประสมกลมกลืนกันได้ บุคคลผู้นั้นจะต้องเป็นคนมีความ "คิดเป็น" แก้ปัญหาเป็น

โกวิท วรพิพัฒน์ (อ้างแล้ว , หน้า 18) ได้ให้คำอธิบายเกี่ยวกับคนคิดเป็นว่า "บุคคลที่คิดเป็นจะสามารถเผชิญปัญหาในชีวิตประจำวันได้อย่างมีระบบ บุคคลผู้นี้จะสามารถพิจารณาพิจารณาสาเหตุของปัญหาที่เขากำลังเผชิญอยู่ และสามารถรวบรวมข้อมูลต่าง ๆ ได้อย่างกว้างขวางเกี่ยวกับทางเลือก เขาจะพิจารณาข้อดีข้อเสียของแต่ละเรื่อง โดยใช้ความสามารถเฉพาะตัว คำนิยมของตนเอง และสถานการณ์ที่ตนเองกำลังเผชิญอยู่ ประกอบการพิจารณา"

การที่บุคคลจะสามารถเลือกทางแก้ปัญหาที่ดีที่สุดนั้น โกวิท วรพิพัฒน์ในปี 2518 ได้ระบุไว้ว่า บุคคลควรมีทักษะอย่างน้อย 3 ประการ คือ มีความรู้ขั้นพื้นฐานหรือความรู้ขั้นเบ็ดเสร็จ (Basic knowledge or literacy skills) ทักษะด้านอาชีพ (Vocational skills) และข้อมูลเพื่อการตัดสินใจที่เหมาะสม

อุ้นตา นพคุณ (2528, หน้า 29-33) การ "คิดเป็น" เป็นการคิดเพื่อแก้ปัญหา เนื่องจาก การคิดมีจุดเริ่มต้นที่ตัวปัญหา แล้วพิจารณาย้อนไต่ตรองถึงข้อมูล 3 ประเภท คือ ข้อมูลด้านตนเอง ชุมชน สังคม สิ่งแวดล้อม และข้อมูลทางวิชาการ บุคคลที่จะถือว่าเป็นคนคิดเป็น จะต้อง เป็นบุคคลที่ใช้ข้อมูล 3 ประเภท พร้อมกันประกอบการพิจารณาตัดสินใจแก้ปัญหา การคิดที่อาศัยข้อมูลเพียงประเภทใดประเภทหนึ่งหรือเพียงสองประเภท ยังไม่ถือว่าเป็นคนคิดเป็นแบบ

1. ข้อมูลประเภทตนเอง (Information on Self) ข้อมูลประเภทตนเองถูกกำหนดขึ้นเพราะอิทธิพลทางศาสนา ปรัชญา และจิตวิทยา โดยเฉพาะพระพุทธศาสนา ซึ่งได้สั่งสอนให้บุคคลพิจารณาและเฝ้ามองตนเอง และแก้ไขทุกข์ด้วยตนเอง มีอิทธิพลต่อการกำหนดข้อมูลประเภทนี้คิดเป็นซึ่งมีจุดหมายต้องการให้บุคคลใช้ข้อมูลต่าง ๆ เกี่ยวกับตนเองพิจารณาตนเองให้ลึกซึ้งกว้างขวางถูกต้องที่สุด และปราศจากความลำเอียง ข้อมูลประเภทตนเอง ได้แก่ ข้อมูลในเรื่องสถานภาพทางเศรษฐกิจ สถานภาพทางสังคม สุขภาพอนามัย ระดับการศึกษา ความรู้ความถนัดทักษะ วัย เพศ ฯลฯ กล่าวอย่างง่าย ๆ ข้อมูลประเภทนี้ต้องการให้บุคคลพิจารณาจุดอ่อนจุดแข็งข้อดีข้อเสียของบุคคลอย่างจริงจังก่อนจะตัดสินใจกระทำการสิ่งใด

2. ข้อมูลประเภทสังคมและสิ่งแวดล้อม (Information on Society and Environment) มนุษย์ไม่ได้อยู่ตามลำพังเพราะ "มนุษย์เป็นสัตว์สังคม" ข้อมูลประเภทนี้จึงถูกกำหนดขึ้นเพื่อให้บุคคล ให้ความสนใจคำนึงถึงสิ่งที่อยู่นอกกาย คำนึงถึงผู้อื่น ชุมชน ตลอดจนสภาพแวดล้อมสังคมส่วนรวม ข้อมูลประเภทสังคมและสิ่งแวดล้อมนี้ อาจแยกออกได้เป็นข้อมูลด้านสังคมและจิตใจ และข้อมูลประเภทกายภาพ

ในด้านสังคมและจิตใจนั้น มนุษย์โดยทั่วไปเจริญเติบโตขึ้นมาด้วยกระบวนการสังคมประกิต (Socialization) ดังนั้น มนุษย์จึงถูกกำหนดว่า พฤติกรรมบางอย่างนั้นควรจะเป็นอย่างไร ถูกต้องเหมาะสมหรือ จากอิทธิพลของสังคมในลักษณะนี้ การตัดสินใจของคนเราจึงอาศัยการพิจารณา เรื่องบรรทัดฐานทางสังคม ประเพณี วัฒนธรรม ความคิดเห็น คำตักเตือน ฯลฯ ในด้านกายภาพ ข้อมูลประเภทนี้ หมายถึง สภาพแวดล้อมและสิ่งแวดล้อมของบุคคลที่แตกต่างไปในแต่ละชุมชน และความแตกต่างของสิ่งแวดล้อมนี้ที่จะต้องพิจารณาเป็นพิเศษ เช่น ลักษณะทางภูมิศาสตร์ ลักษณะของชุมชน และทรัพยากรธรรมชาติ

3. ข้อมูลประเภทวิชาการ (Technical or Book knowledge) ข้อมูลประเภทวิชาการในความหมายของคิดเป็น หมายถึง ข้อมูลและความรู้ต่าง ๆ อันมหาศาลที่มนุษย์เราได้ สะสมรวบรวมไว้ เป็นเนื้อหาวิชาต่าง ๆ เป็นหลักสูตรเป็นศาสตร์ แนวคิดเรื่องคิดเป็นตระหนักว่า บุคคลนั้น ถึงแม้ว่าจะเข้าใจตนเอง และเข้าใจชุมชนสังคม และสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างดีก็ตาม แต่ถ้าขาดข้อมูลทางวิชาการแล้ว อาจจะเสียเปรียบผู้อื่นในการดำรงชีวิต และการแก้ปัญหา เพราะว่า ในปัจจุบันโลกได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว มนุษย์และสังคมถูกเปลี่ยนแปลงไป เพราะความเจริญก้าวหน้าทาง

วิชาการ ดังนั้น มนุษย์จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องได้รับความรู้ และข้อมูลทางวิชาการมาใช้ประกอบการตัดสินใจ เพื่อให้ได้คำตอบที่ดีที่สุดในการดำรงชีวิต

ตัวอย่างของการใช้ข้อมูล 3 ประเภท ดังกล่าวข้างต้น อาจจะได้จากการตัดสินใจของเกษตรกรผู้หนึ่งว่าจะแก้ไขปัญหารายได้ต่ำโดยการนำเอาเทคโนโลยีแบบใหม่มาใช้ในการทำเกษตรดีหรือไม่ เกษตรกรผู้มีปัญหาคือ รายได้ต่ำ เพื่อแก้ปัญหของตน เขาก็พิจารณาตัวข้อมูลประเภทวิชาการ คือ เคยมีเกษตรกรตำบลมาชี้แนะวิธีทำปุ๋ยหมัก ความรู้ที่ได้รับจากเกษตรกรตำบล ทำให้เขาชวนกันไปถึงเพื่อนบ้านที่คุยกันเกี่ยวกับวิธีทำปุ๋ยหมักว่า ดูเขาที่นำเสียมลงทำมาทำให้เพื่อประหยัดต้นทุน และเพื่อให้ได้ผลผลิตที่สูงขึ้น นอกจากนี้แล้ว ลักษณะของดินเหมาะที่จะใช้ปุ๋ยหมักด้วย สุดท้ายก่อนที่เกษตรกรผู้นี้จะตัดสินใจทำปุ๋ยหมักไว้ใช้เอง เขาต้องพิจารณาว่า ตนเองนั้นมีความสามารถในการหาน้ำ หาฟาง หามูลสัตว์มาได้มากน้อยเพียงใด เขาเล็งสัตว์อะไรไว้บ้างที่จะนำมาทำปุ๋ยหมัก เขาและครอบครัวมีเวลาว่างจากการทำงานอื่น ๆ อีกหรือไม่ ฯลฯ เมื่อเกษตรกรผู้นี้ใช้ข้อมูลพิจารณาปัญหาต่าง ๆ แล้ว ก็เป็นอันเรียกได้ว่า เขาได้ผ่านกระบวนการ "คิดเป็น"

การกำหนดให้ใช้ข้อมูลทั้ง 3 ประเภท โดยพร้อมเพรียงกันนั้น เป็นกลยุทธ์ที่คิดเป็นต้องการกระตุ้นให้บุคคลใช้ข้อมูลประเภทต่าง ๆ ในการหาคำตอบเพื่อการแก้ปัญหา และเพื่อป้องกันไม่ให้บุคคลใช้ข้อมูลพิจารณาปัญหาจากจุดยืน หรือ มิติใดมิติเดียว คือ พยายามกระตุ้นให้บุคคลใช้ความคิดอย่างกว้างขวางในทุก ๆ เรื่อง

อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2538, หน้า 5-7) ได้เสนอไว้ว่า หากพิจารณาความหมายของวัฒนธรรมในเชิงชีวิตวัฒนธรรมแล้ว วัฒนธรรมน่าจะถือได้ว่าเป็นองค์รวมของวิถีคิด คุณค่า และอุดมการณ์ของสังคมที่มนุษย์สร้างสรรค์และสะสมขึ้นมา ในความพยายามที่จะแสดงออกถึงจิตวิญญาณของความเป็นมนุษย์ และการปรับตัวกับระบบความสัมพันธ์ทางสังคมและธรรมชาติ ภายใต้เงื่อนไขและบริบทที่แตกต่างกัน ตามนัยนี้ วัฒนธรรมจึงเปรียบเสมือนพลังที่อยู่เบื้องหลังของศิลปะและวิถีชีวิตของสังคมมนุษย์ ซึ่งจะมีความหลากหลายและซับซ้อนแตกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่น ขณะเดียวกันก็มีพลังเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงได้ด้วยการผลิตใหม่ของชุมชนเจ้าของวัฒนธรรม เพื่อปรับตัวกับการเปลี่ยนแปลงของเงื่อนไขและบริบทของสภาวะแวดล้อม วัฒนธรรมในฐานะองค์รวมนั้น ประกอบด้วยระบบใหญ่ ๆ อย่างน้อย 3 ระบบ ซ้อนรวมกันอยู่อย่างมีความสัมพันธ์เชื่อมโยง คือ

ระบบแรก คือ ระบบคุณค่า ซึ่งหมายถึง ศีลธรรมของส่วนรวม และจิตวิญญาณของความเป็นมนุษย์ที่สร้างสรรค์ มักแสดงออกในรูปของจักรวาลความคิดที่ให้ความสำคัญกับความเป็นธรรม ความอุดมสมบูรณ์ และความยั่งยืนของสังคมและธรรมชาติ บนพื้นฐานของการเคารพต่อส่วนรวม และเพื่อนมนุษย์ด้วยกันเอง ในสังคมที่เป็นจริงจะเห็นระบบคุณค่านี้ในรูปของ ศาสนา และความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ เช่น การนับถือผี ซึ่งจะมีศีล หรือข้อห้ามไม่ให้เกิดการละเมิด เพื่อนมนุษย์และส่วนรวม ทำหน้าที่เป็นเสมือนกฎเกณฑ์หรือจารีตปฏิบัติ ในสังคมภาคเหนือเรียกข้อห้ามนี้ว่า "ซิด" ซึ่งถือว่าเป็นความอัปมงคลที่จะเกิดกับผู้ละเมิดของส่วนรวม เช่น ถมน้ำเหมืองหรือคลองส่งน้ำหรือตัดต้นไม้ใหญ่ที่มีผีสิงสถิตย์อยู่ เพราะผีนั้นถือว่าเป็นตัวแทนความเชื่อของชุมชนส่วนรวม เป็นต้น

ระบบที่สอง คือ ระบบภูมิปัญญา ซึ่งครอบคลุมวิถีคิดของสังคม โดยเฉพาะการจัดการกับความสัมพันธ์ทางสังคมและความสัมพันธ์ระหว่างสังคมกับธรรมชาติแวดล้อม มักปรากฏให้เห็นในรูปของกระบวนการเรียนรู้ การสร้างสรรค์การผลิตใหม่ และการถ่ายทอดความรู้ผ่านทางองค์กรทางสังคมในท้องถิ่นเพื่อปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงของสภาวะแวดล้อม นอกจากนั้น ยังสามารถเห็นได้จากแบบแผนของความสัมพันธ์ทางสังคม เช่น ความสัมพันธ์ทางเครือญาติ และเครือข่าย ตลอดจนแบบแผนการใช้ทรัพยากร เช่น ที่ดิน น้ำ และป่า ซึ่งจะเป็นภูมิปัญญาที่สะท้อนคุณค่าทางศีลธรรมของสังคมนั้นได้เป็นอย่างดี แต่อยู่ภายใต้เงื่อนไขว่า สังคมนั้นจะต้องมีอิสระและมีความเป็นตัวของตัวเองพอสมควร เพราะสามารถจะผลิตและสร้างสรรค์ภูมิปัญญาใหม่ให้สอดคล้องกับคุณค่าทางศีลธรรมได้ ขณะที่ภูมิปัญญามักจะขัดแย้งกับระบบคุณค่าและศีลธรรม ในสังคมที่ถูกครอบงำจากภายนอก

ระบบที่สาม คือ ระบบอุดมการณ์อำนาจ หมายถึง ศักดิ์ศรี และสิทธิของความเป็นมนุษย์ ซึ่งถือเป็นสิทธิตามธรรมชาติ ที่จะเสริมสร้างความมั่นใจและอำนาจให้กับคนในชุมชนหรือสังคมท้องถิ่น เพื่อเป็นพลังในการเรียนรู้ สร้างสรรค์ ผลิตใหม่ และถ่ายทอดภูมิปัญญาในการ พัฒนาสังคมให้เป็นไปตามหลักของศีลธรรมที่เคารพความเป็นมนุษย์ ความเป็นธรรม และความยั่งยืนของธรรมชาติ นอกจากนั้น อุดมการณ์อำนาจนี้ยังจะแสดงถึงศักยภาพของชุมชนในการผลิตใหม่ของความเป็นชุมชนเพื่อรักษาความเป็นอิสระของตนเองเมื่อต้องเผชิญหน้ากับการครอบงำจากภายนอกเพราะอุดมการณ์อำนาจนั้นเป็นระบบสัญลักษณ์ของความสัมพันธ์ทางสังคม

ในรูปต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็น ชุมชน ท้องถิ่น เพศ หรือชาติพันธุ์ ซึ่งสามารถเป็นพลังสำคัญในการพัฒนา

เมื่อพูดถึงมิติทางวัฒนธรรม มักจะหมายถึง มุมมองที่มีองค์ประกอบ 3 ส่วนด้วยกัน คือ ความหมายของวัฒนธรรมดังกล่าวไปแล้วข้างต้น ระบบคิดทางวัฒนธรรม และกระบวนการทางวัฒนธรรม

ส่วนแรก ความหมายของวัฒนธรรม นั้น โดยสรุปแล้ว หมายถึง คุณค่าของความเป็นมนุษย์ จารีตกฎเกณฑ์ที่หลากหลาย และอำนาจของชุมชนท้องถิ่น

ส่วนที่สอง ระบบคิดทางวัฒนธรรม หมายถึง วิธีคิดแบบองค์รวม ที่มองความเชื่อมโยงอย่างมีบริบทและเงื่อนไขโดยไม่แยกส่วนต่าง ๆ ออกจากกันอย่างเด็ดขาด ทั้งนี้เพื่อการวิเคราะห์และค้นหาหลักการที่อยู่เบื้องหลังความสัมพันธ์ต่าง ๆ ซึ่งมักเกี่ยวข้องกับคุณค่า กฎเกณฑ์ และอำนาจของชุมชน ที่เป็นพลังสำคัญของชุมชนในการสร้างสรรค์และผลิตใหม่

ส่วนที่สาม กระบวนการทางวัฒนธรรม หมายถึง การเคลื่อนไหวเพื่อเรียนรู้ สร้างสรรค์ ผลิตใหม่ และปรับตัวของชุมชนท้องถิ่น ภายใต้บริบททางสังคมและธรรมชาติแวดล้อม ซึ่งมีความหลากหลายและแตกต่างกันไปในแต่ละชุมชน ในขณะที่เกิดการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ทำให้ชุมชนต้องคิดค้นและแสวงหาทิศทางการพัฒนาที่หลากหลาย เพื่อดำรงอยู่ร่วมกันของวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน และการเคารพหลักการของวัฒนธรรมอื่น กระบวนการทางวัฒนธรรมนี้จะสะท้อนให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนในการพัฒนา

เอกสารคู่มือการวิจัยทางวัฒนธรรม ซึ่งพิมพ์เผยแพร่โดยคณะอนุกรรมการวิจัย วัฒนธรรมภาคเหนือ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (มปป, หน้า 12-13) การที่จะเข้าใจประเด็นปัญหาดังกล่าว ที่เกี่ยวข้องกับชาติพันธุ์ ภูมิปัญญาและทรัพยากรธรรมชาติ จะต้องใช้มิติหรือมุมมองทางวัฒนธรรม ซึ่งอาจจะสรุปเป็นกรอบแนวคิดในการมองได้ 6 ประการ แต่จะขอนำมากล่าว เพียง 4 ประการ ดังต่อไปนี้

ประการแรก มิติทางวัฒนธรรม เป็นการมองปัญหาแบบเป็นองค์รวม หมายถึง มองความสัมพันธ์ระหว่างสรรพสิ่งต่าง ๆ ว่ามันมีความสัมพันธ์กันโดยที่ไม่แยกแยะเป็นส่วน ๆ ไม่ใช่ว่า เมื่อมองเป็นเรื่องทางสังคม ก็ให้นักสังคมทำกันไป หรือมองเป็นปัญหาการเมือง ก็ปล่อยให้เป็นเรื่องของนักการเมืองเล่นกันในสภา เราเป็นประชาชนไม่ต้องไปสนใจ อันนี้ไม่ใช่มอง

แบบของครัวเรือน เท่าที่ผ่านมา เราปล่อยให้ต่างคนต่างทำ หรือว่ามองปัญหาเป็นส่วนๆ เป็นด้านๆ เรื่องของป่าไม้ก็ให้ นักวิทยาศาสตร์ทำกันไป ซึ่งยิ่งทำปัญหาป่าไม้ก็ยิ่งเพิ่มขึ้น นักวิทยาศาสตร์ก็ไม่มีงานทำเพราะไม่มีป่า แต่ถ้ามองทางป่าไม้โดยมีนักสังคม นักพัฒนา และฯลฯ มาช่วยด้วยในหลายๆด้าน มองให้เห็นปัญหาทางด้านโครงสร้างทางการเมือง หรือมองให้เห็นปัญหาทางด้านที่เกิดขึ้นจากชาวบ้าน และด้านที่เกิดจากคนภายนอกไม่ใช่มองว่าชาวบ้านตัดอย่างเดียว ต้องมองดูด้วยว่าคนข้างนอกก็มาช่วยตัดด้วย เช่น การที่คนภายนอกมาซื้อไม้ที่ชาวบ้านตัด ก็เท่ากับคนข้างนอกมาช่วยตัดด้วย ต้องมองดูปัญหาอย่างเป็นระบบและมองให้เห็นภาพรวมมองความสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน นั่นคือวิธีการมองโดยใช้มิติทางวัฒนธรรม

ประการที่สอง มิติทางวัฒนธรรมเป็นการมองที่วิถีคิดของคน วิถีคิดในที่นี้อาจจะแตกต่างจากที่มองกันมาในอดีตบ้าง เพราะที่ผ่านมามักจะเน้นเรื่องของระบบคุณค่า คือคุณค่า ทางศีลธรรมอันดีงามของสังคม เช่น มักจะพูดกันว่าคนเหนือชอบแต่งตัวสวย คนอีสานเขาท้องหนักไว้ก่อน ไม่สนใจการแต่งตัว การมองแบบนี้เป็นการมองแบบคุณค่า ซึ่งค่อนข้างมีอคติทางด้าน วัฒนธรรมเข้ามาเกี่ยวข้อง คือ มองคนเหนือไม่สนใจเรื่องกิน หรือคนจากภาคอื่นเขามักจะบอกว่า คนทางเหนือนี้ไม่เอาไหนเลย จ่ายเงินเดือนเสร็จหายไป 5 วัน แล้วค่อยกลับมาทำงานใหม่ คนอีสานทำงานเข้มแข็งขยันดี เขาไม่ได้ดูว่า คนเหนือที่พูดถึงมันเป็นใคร คนเหนือที่ทำงานหลังแข็ง แทบตายก็มี แต่ไปดูเฉพาะคนที่ตนเองจ้างมาไม่กี่คนแล้วเอามาสรุปเป็นคนเหนือทั้งหมด อันนี้เป็นการมองแบบคุณค่า ซึ่งเป็นเรื่องฉาบฉวย

ดังนั้น การมองทางวัฒนธรรมที่เป็นภาพรวม ๆ ต้องมองจากวิถีคิดด้วย ไม่ใช่มองแบบคุณค่าอย่างเดียว ซึ่งคนทางเหนือเขาก็มีวิถีคิดเฉพาะของเขา เช่น วิถีคิดในระบบ "หน้าหมู" ถ้ามองแบบคุณค่าแล้ว ความหมายของ "หน้าหมู" ก็คงเทียบได้กับ "สาธารณะ" (ของหลวง) แต่วิถีคิดในระบบ "สาธารณะ" จะแตกต่างจากวิถีคิดในระบบ "หน้าหมู" คือ ที่สาธารณะเป็นที่ที่ใครก็ได้ไปใช้ประโยชน์ แต่ไม่ว่าใครเป็นเจ้าของส่วนที่เป็น "หน้าหมู" นั้น รู้ว่าใครเป็นเจ้าของ รู้ว่าใครมีสิทธิใช้บ้าง นั่นคือมีชุมชนเป็นเจ้าของ แต่ไม่ใช่เจ้าของคนใดคนหนึ่ง โดยทุกคนที่มีหน้าที่ดูแลก็มีสิทธิในการใช้ ตัวอย่างเช่น ป่าช้าในหมู่บ้าน ชาวบ้านช่วยกันดูแลและช่วยกันใช้ ใครจะมาใช้ป่าช้าก็ต้องมีส่วนในการช่วยดูแลด้วย ป่าช้าจึงเป็นที่ของ "หน้าหมู" ซึ่งเป็นวิธีการมองแบบชาวบ้าน คือ

การมองในเรื่องของสิทธิในการถือครองว่าเป็นของส่วนรวม เป็นของชุมชนที่ทุกคนต่างรู้สึกร่วมกันว่าเป็นเจ้าของส่วนหนึ่ง

การมองถึงวิธีคิดนี้เป็นการมองทางวัฒนธรรมที่เป็นภาพรวม คือ ต้องดูว่าชาวบ้านมีวิธีคิดอย่างไร ถ้าเขาจะรักษาสภาพตนเองเขามีวิธีคิดอย่างไร เช่น การที่เขาบอกว่าผีเข้าผีทำดูอาจจะไร้เหตุผลในด้านเนื้อหาหรือในเชิงคุณค่า แต่ถ้าพิจารณาที่วิธีคิดของชาวบ้านว่า การที่ผีทำนั้น วิธีคิดของเขาหมายถึงอะไร ต้องตอบให้ได้เป็นภาพรวม ๆ ไม่ใช่มองในมิติใดมิติหนึ่งหรือมองว่าชาวบ้านเชื่อผีเป็นพวกที่เพี้ยน ไม่พัฒนาตามสมัยใหม่ ถ้าเราแยกมนุษย์ไปดูแลด้านเดียว เราก็ไม่สามารถแก้ไขปัญหาลำนี้ได้ ดังนั้น การมองจากมิติทางด้านวัฒนธรรมโดยเน้นไปที่เรื่องของระบบวิธีคิด มันจะช่วยให้เราเชื่อมโยงประเด็นปัญหาต่าง ๆ เข้าด้วยกันเป็นองค์รวม อันนี้เป็นสิ่งที่สำคัญมาก ดังนั้นระบบคิดจึงไม่ใช่เป็นเรื่องของด้านใดด้านหนึ่ง แต่เป็นเรื่องที่เราพยายามมองดูว่า ชาวบ้านเขาอธิบายสิ่งเหล่านี้อย่างไร

ประการที่สาม มิติทางวัฒนธรรมเป็นการมองจากมุมมองของชาวบ้าน ไม่ใช่เป็นมุมมองจากนักวิจัย ดังนั้น นอกจากต้องดูที่ระบบวิธีคิดของชาวบ้านแล้วยังต้องมองจากมุมมองของ ชาวบ้านออกมา แต่ไม่ใช่เชื่อตามที่ชาวบ้านบอกทุกอย่าง เช่น ชาวบ้านบอกว่า ไปโดนผีทำเลยล้มป่วยก็ไม่ใช่ไปเชื่อชาวบ้านว่า เหตุเจ็บป่วยเพราะตัวตนของผีเป็นตัวกระทำ แต่ต้องวิเคราะห์มุมมองของชาวบ้านว่า เขาหมายความว่าอย่างไร หรือมันสะท้อนและสื่อแทนอะไรบ้าง ต้องดูว่า ที่ชาวบ้านบอกมาว่าผีทำแปลว่าอะไร ชาวบ้านเขาคิดอย่างไร ต้องมีการวิเคราะห์เกิดขึ้นด้วย คือ เราจะต้องวิเคราะห์มุมมองของชาวบ้านเหล่านั้นว่า เขาใช้ระบบวิธีคิดอย่างไร เขาเชื่อมโยงวิธีคิดในระบบนิเวศกับความสัมพันธ์ของคนในสังคมอย่างไร ดังนั้น มิติทางวัฒนธรรมจึงต้องมองแบบองค์รวม มองที่ระบบวิธีคิด มองออกมาจากมุมมองของชาวบ้าน และมองให้เห็นการเชื่อมโยง

ประการที่สี่ มิติทางวัฒนธรรมเป็นการมองความเชื่อมโยง ขององค์ประกอบทั้งหลาย ในองค์รวม ซึ่งก็ต้องศึกษาในเรื่องของอุดมการณ์ที่เกี่ยวข้องกับอำนาจ กล่าวคือทุกสังคมจะมีวิธีการที่จะจัดระเบียบของสังคมเป็นของเขาเอง ซึ่งอันนี้เป็นรากฐานของประชาธิปไตย บางคนเข้าใจผิด คิดว่าการสร้างประชาธิปไตยก็คือการกระจายอำนาจจากส่วนกลาง กระจายความเจริญไปสู่ภูมิภาค ให้สภาตำบลเป็นนิติบุคคล ให้เลือกตั้งผู้ว่าฯ เหมือนกับว่าอำนาจเป็นของส่วนกลาง และส่วนกลางเป็นผู้กระจายอำนาจไปให้กับประชาชน วิธีคิดแบบนี้มันผิดตั้งแต่ต้นซึ่งไม่ใช่รากฐาน

ของประชาธิปไตย เพราะรากฐานของประชาธิปไตยก็คือ ประชาชนต้องมีอำนาจไปเลือกพวกนั้น ขึ้นมาต่างหาก แต่ที่ผ่านมา 60 ปี ประชาชนถูกดึงเอาอำนาจอันนี้ไป

การพัฒนาประชาธิปไตยจริงๆ จึงเป็นการส่งเสริมให้ประชาชนมีอำนาจให้มากขึ้น ไม่ใช่เรื่องกระจายอำนาจ แต่ควรส่งเสริมอำนาจท้องถิ่นให้เกิดขึ้นอย่างแท้จริงซึ่งก็คือการสร้างอุดมการณ์อำนาจให้เกิดขึ้น บางคนอาจบอกว่าค่อนข้างจะเลื่อนลอยเป็นนามธรรม อุดมการณ์อำนาจแปลว่าอะไร ที่จริงเป็นเรื่องของวัฒนธรรมอย่างชัดเจน เพราะวัฒนธรรมก็คือ กฎเกณฑ์ ใครลองทำอะไรผิดวัฒนธรรม จะถูกสังคมประณามทันที

แนวคิดการศึกษาตลอดชีวิต

กรมการศึกษานอกโรงเรียน (2538, หน้า 291-298) Coombs พบว่ารูปแบบการศึกษาในระบบโรงเรียนของประเทศด้วยพัฒนาและประเทศกำลังพัฒนา ไม่สามารถให้บริการแก่ประชาชนได้อย่างทั่วถึงทำให้เกิดวิกฤตการณ์ทางการศึกษา เพราะประชาชนที่มีฐานะดีเท่านั้น ที่มีโอกาสได้รับการศึกษา ส่วนคนยากจนขาดโอกาสในการศึกษา แม้รัฐบาลต่าง ๆ ได้ทุ่มเทงบประมาณการศึกษาสูงมากก็ตาม แต่การศึกษาไม่สามารถช่วยพัฒนาคุณภาพชีวิตการศึกษาของประชาชน โดยเฉพาะผู้อยู่ในท้องถิ่นห่างไกล รัฐบาลยังพัฒนาคนรวยกลับรวยยิ่งขึ้น คนจนกลับจนลง จึงทำให้มีการเรียกร้องให้มีการปฏิรูปการศึกษา นักปฏิรูปการศึกษา อาทิ เปาโล แฟร์ (Paulo Freire) ชาว บราซิล เขียนเรื่องการศึกษาของผู้ถูกกดขี่ (Pedagogy of the Oppressed) อีวาน อิลิช (Ivan Illich) เขียนเรื่อง "โรงเรียนตายแล้ว" (Deschooling Society) และ Faure เขียนเรื่อง "Learning to be" ให้กับองค์การ UNESCO เสนอว่าควรจะปฏิรูประบบการศึกษาในโรงเรียนมาเป็นการศึกษานอกโรงเรียน และส่งเสริมให้ทุกคนสามารถเรียนรู้ตลอดชีวิต ทั้งนี้เนื่องจากความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ทำให้รูปแบบการดำรงชีวิตของมนุษย์เปลี่ยนแปลงไปโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในสังคมอุตสาหกรรมที่ได้มีการนำเทคโนโลยี เครื่องจักรหรือคอมพิวเตอร์ มาใช้ทุนแรงงาน ทำให้เป็นสาเหตุหนึ่งของวิกฤตการณ์ตลาดแรงงาน มนุษย์เราจึงต้องแสวงหาความรู้ใหม่ ๆ เพื่อจะได้ก้าวทันโลกที่เปลี่ยนแปลง การเรียนรู้ของคนเราจึงไม่หยุดเพียงที่โรงเรียนหรือมหาวิทยาลัยแต่เราสามารถเรียนรู้ได้ตลอดเวลา มนุษย์เรียนรู้ตั้งแต่แรกเกิดจนถึงช่วงสุดท้ายของชีวิต นั่นคือการรวมเอาการศึกษาในระบบโรงเรียน นอกโรงเรียน และการศึกษาไม่เป็นทางการหรือการศึกษาตามอัธยาศัย เข้าด้วยกัน คนเราสามารถเลือกศึกษาได้ในช่วงเวลาต่าง ๆ

ของชีวิตตามความเหมาะสม การศึกษาและการเรียนรู้เกิดขึ้นได้ทุกแห่งไม่ว่าจะในครอบครัว วัด ชุมชน สถาบันการศึกษา สถานประกอบการ และแหล่งวิชาการต่างๆ การศึกษาและการเรียนรู้ตลอดชีวิตกลายเป็นความจำเป็นของมนุษย์ปัจจุบัน

การเรียนรู้ตลอดชีวิต (Lifelong Learning) หมายถึง การรับรู้ความรู้ ทักษะ และเจตคติ ตั้งแต่เกิดจนตายจากบุคคลหรือสถาบันใด ๆ โดยสามารถจะเรียนรู้ด้วยวิธีเรียนต่าง ๆ อย่างมีระบบ หรือไม่มีระบบโดยตั้งใจหรือโดยบังเอิญก็ได้ ทั้งนี้สามารถทำให้บุคคลนั้นเกิดการพัฒนา ตนเอง

การศึกษาตลอดชีวิต หมายถึง การจัดกระบวนการทางการศึกษา เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ตลอดชีวิต เป็นการจัดการศึกษาในรูปแบบของการศึกษาในระบบโรงเรียน การศึกษานอกระบบโรงเรียน และการศึกษาตามอัธยาศัย โดยมุ่งให้ผู้เรียนเกิดแรงจูงใจที่จะเรียนรู้ด้วยตนเอง (Self-directed Learning) มุ่งพัฒนาบุคคลให้สามารถพัฒนาตนเองและปรับตนเองให้ก้าวทันความเปลี่ยนแปลงของสังคมการเมืองและเศรษฐกิจของโลก การศึกษาตลอดชีวิตเป็นแนวความคิดที่ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางในวงการศึกษานปัจจุบัน แท้จริงแล้วแนวความคิดการศึกษาตลอดชีวิตมิใช่เรื่องใหม่ แต่มีมานานแล้วในคัมภีร์กุรอ่านมีคำสอนว่า บุคคลพึงเรียนรู้ตั้งแต่อยู่ในเปลถึงหลุมฝังศพ (From cradle to grave) หรือจากครรภ์มารดาถึงสูสาน (From womb to tomb) คอมนิอุส (Comenius) นักการศึกษาในสมัยนั้นได้พูดถึงรายละเอียดของกระบวนการศึกษาตลอดชีวิตว่าควรจัดให้มีโรงเรียนสำหรับทุกคน กล่าวคือ โรงเรียนสำหรับทารกแรกเกิด เด็กก่อนวัยเรียน เด็กเยาวชนวัยเรียน คนหนุ่มสาว และคนชรา ในช่วง 60 กว่าปีที่ผ่านมานี้ได้มีการเผยแพร่เรื่องเหล่านี้เป็นภาษาอังกฤษ และเพิ่มความสนใจไปสู่ทั่วโลก ในการประชุมระหว่างชาติว่าด้วยการศึกษาผู้ใหญ่ (World Conference on Adult Education) ที่จัดโดย UNESCO ที่ กรุงมอนตรียัล ประเทศแคนาดา ค.ศ. 1960 ที่กรุงโตเกียว ประเทศญี่ปุ่น ค.ศ.1972 และที่ กรุงไนโรบี ค.ศ.1986 ได้พัฒนาแนวความคิดการศึกษาตลอดชีวิต อันมีสาระสำคัญดังนี้

1. มนุษย์แสวงหาความรู้ และพัฒนาตนเองอยู่ตลอดเวลา เพราะมนุษย์เราเรียนรู้จากธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และสังคมทุกขณะ เช่น จากการทำมาหากิน การเล่นเกม การพักผ่อน การเข้าร่วมพิธีกรรม และการสมาคม เป็นต้น

2. การศึกษาที่แท้จริงไม่ได้จำกัดแต่เพียงในโรงเรียนแต่ครอบคลุมถึงการศึกษา นอกโรงเรียน การศึกษาตามอัธยาศัย การศึกษาเกิดได้ตามโอกาส จึงไม่มีวันสิ้นสุด

3. การศึกษาตลอดชีวิตเปิดโอกาสให้คนทั่วไปได้รับการศึกษา เพราะสามารถเลือกเรียนตามรูปแบบที่ตนต้องการ ยืดหยุ่นได้ตามโอกาส ทุกคนสามารถเรียนรู้ได้จากทุกแห่งตาม โอกาสจะอำนวย ฉะนั้น มนุษย์จึงมีโอกาสดังกล่าวที่จะพัฒนาชีวิตให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น โดยการศึกษาอย่างไม่มีจุดจบไปตลอดชีวิต

แนวปฏิบัติเพื่อให้ประชาชนได้รับการศึกษาตลอดชีวิตมีดังนี้

1. การศึกษาในระบบโรงเรียนจะต้องไม่สิ้นสุดเพียงเมื่ออยู่ในโรงเรียน แต่จะต้องจัดให้บุคคลเมื่อจบการศึกษาจากโรงเรียนแล้วสามารถเข้ามาเรียนได้อีก กล่าวคือ โรงเรียนจะต้องทำหน้าที่เป็นผู้เตรียมความพร้อมด้านความรู้ความสามารถ และปลูกฝังแนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาตลอดชีวิตแก่นักเรียนเพื่อให้นักเรียนมีทัศนคติ แรงจูงใจที่จะใฝ่รู้ และสามารถเรียนรู้ได้ด้วยตนเองหลังจากจบการศึกษาจากโรงเรียนแล้ว

2. ทุกหน่วยงานในสังคมมีบทบาทในการจัดการศึกษา อาทิ ห้องสมุด พิพิธภัณฑ์ สวนสัตว์ สโมสร ศาลาประชาคม วัด ที่ทำงาน เป็นต้น อันเป็นการจัดการเครือข่ายการเรียนรู้ของสถาบันการศึกษา องค์กรภาครัฐและเอกชน การจัดประสบการณ์การเรียนรู้ให้แก่ผู้เรียน เช่น บริการข่าวสารข้อมูลต่าง ๆ เพื่อเป็นแหล่งความรู้ให้ผู้เรียนสามารถศึกษาค้นคว้าได้ด้วยตนเอง

3. การจัดประสบการณ์การเรียนรู้ให้ผู้เรียน ควรจะจัดหลักสูตรในลักษณะของการบูรณาการ สอดคล้องกับวิถีชีวิตและประสบการณ์ของผู้เรียนเพื่อเสริมทักษะ ความรู้ และพัฒนา คุณภาพของผู้เรียน โดยให้ถือการทำงาน หรือชีวิตเป็นส่วนหนึ่งของการเรียนรู้

4. หลักสูตรการศึกษาตลอดชีวิตจะต้องครอบคลุมบทบาทของมนุษย์ ตั้งแต่เกิดจนตายตั้งแต่ชีวิตส่วนบุคคล ครอบครัวยุค การงาน การพักผ่อน สังคม การเมือง เศรษฐกิจ ฉะนั้นจะต้องพัฒนาให้มีเครื่องมือที่จะเรียนรู้ สามารถใช้แหล่งวิทยาการ มีแรงจูงใจที่จะคิดศึกษาค้นคว้าความรู้ไปตลอดชีวิต

5. การศึกษาในระบบ นอกโรงเรียน และตามอัธยาศัยจะต้องเกื้อกูลกัน สังคมจะต้องส่งเสริมให้มีแหล่งวิชาที่ทุกคนมีโอกาสใช้สื่อทุกประเภท และศึกษาหาความรู้จากแหล่งต่าง ๆ อาทิ ห้องสมุด วิทยุ โทรทัศน์ พิพิธภัณฑ์ ฯลฯ

แนวคิดการศึกษาตลอดชีวิตได้นำไปใช้โดยจัดการศึกษาตลอดช่วงอายุของบุคคลใน รูปแบบต่าง ๆ ทั้งในระบบโรงเรียน นอกโรงเรียน และการศึกษาตามอัธยาศัย ทั้งนี้ต้องปรับ โครงสร้างขององค์กรที่จัดการศึกษาให้สอดคล้องกับนโยบาย หลักการศึกษาตลอดชีวิตโดยยึดการ บูรณาการความเสมอภาค ความเป็นประชาธิปไตย และความสอดคล้องกับวิถีชีวิต

การศึกษาที่เกิดจากการเรียนรู้ในวิถีชีวิตของประชาชน หมายถึง ระบบการเรียนรู้ที่ไม่ เป็นทางการ เป็นระบบที่ไม่มีหลักสูตรระเบียบวิธีหรือแบบแผนใด ๆ ทั้งสิ้น เป็นการเรียนรู้ ที่เกิด ขึ้นตามธรรมชาติ เป็นระบบที่เกิดขึ้นก่อนการศึกษาใด ๆ ทั้งสิ้น กิจกรรมที่เห็นชัดเจนมากที่สุด ได้แก่ การอบรมเลี้ยงดูภายในครอบครัว เด็กเรียนรู้ภาษา การประพฤติปฏิบัติต่าง ๆ การมี ส่วนร่วมในกิจกรรมภายในครัวเรือน การเรียนรู้ด้านการอาชีพจากบิดามารดา เป็นต้น

คำว่า "การศึกษาที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ในวิถีชีวิตของประชาชน"ได้ระบุครั้งแรกในแผน การศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2535 โดยใช้แทนคำว่า การศึกษาตามอัธยาศัย หรือการศึกษาแบบ ธรรมดาสืบ หรือ Informal Education ซึ่งเป็นระบบหนึ่งของการศึกษาตลอดชีวิต

ระบบการศึกษาของประเทศไทยในปัจจุบันยึดแนวทางตามแผนการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2535 โดยเป็นระบบที่ให้บุคคลได้ศึกษาและเรียนรู้อย่างต่อเนื่องไปตลอดชีวิตเพื่อ พัฒนาตนเองทั้งในด้านปัญญา จิตใจ ร่างกาย และสังคม อย่างสมดุล และสามารถสร้างเสริม ความเจริญก้าวหน้าให้แก่ประเทศภายใต้ระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข การจัดการเรียนรู้ตลอดชีวิตนี้ รูปแบบหรือระบบการศึกษาที่เกิดจากการเรียนรู้ในวิถีชีวิตของ ประชาชนเป็นรูปแบบหนึ่งที่เรียนรู้ได้จาก คำบอกเล่า การพบปะสนทนากับคนอื่น ๆ รวมทั้งจาก การกระทำของตนเอง จะเห็นได้ว่าจะไม่มีการออกแบบจัดกระทำใด ๆ ระบบการเรียนรู้อย่างไม่ เป็นทางการก็เกิดขึ้นและมีอยู่ตลอดเวลา และระบบนี้คงจะทดแทนด้วยระบบอื่นไม่ได้เช่นกัน แต่ก็ เป็นไปได้ที่จะปรับปรุงประสิทธิภาพของระบบดังกล่าวให้ดีขึ้น เช่น การเผยแพร่ข่าวสารข้อมูลที่ จำเป็นให้ไปถึงบุคคลในระยะเวลาที่เหมาะสม การพบปะสนทนาให้ความรู้บุคคลที่อยู่รอบ ๆ ให้ความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องมากขึ้น (สนอง โลหิตวิเศษ, 2536, หน้า 11-12)

ส่วนแผนการศึกษาแห่งชาติได้ให้สาระสำคัญของการศึกษาตามลักษณะนี้ไว้ว่า เป็นการ ศึกษาด้วยตนเองจากแหล่งความรู้และสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของบุคคลทั้งที่มี อยู่เอง และมีมนุษยใจสร้างขึ้น เพื่อกระตุ้นการเรียนรู้หรือเป็นบริการของการเรียนรู้ (สำนักงาน

คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2535, หน้า 12) จากสาระสำคัญทั้ง 2 ประการ ชี้ให้เห็นกรอบความคิดของการศึกษาที่เกิดจากระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิต 3 ประการ คือ

1. เป็นกิจกรรมการเรียนรู้ด้วยตัวเองซึ่งเกิดขึ้นตามธรรมชาติของการใช้ชีวิตของมนุษย์
2. เป็นผลอันเนื่องมาจากกระบวนการสังคมประกิต (Socialization)
3. เป็นกิจกรรมทางการศึกษาที่จัดขึ้นเพื่อส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ของบุคคล

การศึกษาที่เกิดจากการเรียนรู้ในวิถีชีวิตเป็นกระบวนการทางการศึกษาที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ด้วยตนเองตามธรรมชาติของการใช้ชีวิตซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการสังคมประกิต สังคมสามารถจัดการศึกษาประเภทนี้ขึ้นโดยการจัดสถานการณ์ให้เกิดการเรียนรู้ขึ้น

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สำหรับงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบการเรียนรู้และระบบคิดด้านอาชีพของเกษตรกร มีดังนี้

เกี่ยวกับรูปแบบการเรียนรู้ ชูเกียรติ สีสวรรณ์ (2535, หน้า 53-55) ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่องระบบการเรียนรู้ที่มีอยู่ในท้องถิ่นชนบทภาคเหนือพบว่าระบบการเรียนรู้ในท้องถิ่นที่สำคัญ เริ่มถ่ายทอดกันในครอบครัวโดยใช้สื่อที่มีอยู่ในชุมชน กระบวนการถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ในเรื่องนั้น ๆ ผู้เรียนคือ ลูกหลานหรือเครือญาติที่มีแรงจูงใจจากตัวอย่างความสำเร็จในอาชีพของคนในรุ่นก่อน การถ่ายทอดความรู้ในครอบครัวเกิดขึ้นตลอดเวลา ผู้เรียนเมื่อชำนาญแล้วก็จะกลายเป็นผู้สอนคนในรุ่นต่อไป เงื่อนไขและสถานการณ์ภายนอก การพัฒนาประเทศ ความสะดวกในการติดต่อชุมชนใกล้เคียง การขยายตัวของสื่อสารมวลชน และวิธีการเผยแพร่ความรู้ใหม่ ๆ มีส่วนกระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบการเรียนรู้ของประชาชนในท้องถิ่นภาคเหนือเป็นอย่างมาก

เช่นเดียวกันกับ วันทนีย์ จันทรเอี่ยม (2536, หน้า ๖-๗) สรุปเกี่ยวกับการเรียนรู้จากการศึกษาวิจัยเรื่องกระบวนการเรียนรู้ทางสังคมที่ส่งผลต่อการใช้จ่ายติดของชาว อาข่า ว่า กระบวนการเรียนรู้เริ่มต้นตั้งแต่การที่ชุมชนมีสภาพแวดล้อมที่เอื้ออำนวยต่อการรู้จักยาเสพติด คือ ชุมชนเป็นแหล่งผลิต แหล่งค้ายาเสพติดโดยมีผู้นำชุมชนเข้าไปมีส่วนร่วมในขบวนการ แล้วชักจูง

เครือข่าย เพื่อน ๆ เข้าร่วมชวนด้วย เกิดการทดลองเสฟ และค้ายาเสฟติด การเรียนรู้ทางสังคมของชุมชนจึงเป็นแหล่งการเรียนรู้ไม่เป็นทางการ เรียนรู้โดยการปอกต่อ และบอกให้กระทำ

ส่วน ยุทธพล พักมงคล (2538, หน้า 52-54) ที่ได้ทำการวิจัยเรื่อง การเรียนรู้เกี่ยวกับการเคลื่อนย้ายแรงงานของชาวชนบท พบว่า รูปแบบ วิธีการ การให้ความรู้ของหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ ในด้านการประกอบอาชีพเสริมของชาวบ้าน เช่น การอบรมหลักสูตรระยะสั้น การสาธิต และการจัดตั้งการรวมกลุ่มเพื่อประกอบกิจกรรมร่วมกับภายในหมู่บ้าน เป็นต้น แต่จากการเข้ามาจัดการศึกษาของหน่วยงานที่ผ่านมา นั้น เนื้อหาความรู้ที่ให้กับชาวบ้านที่มีวัตถุประสงค์เพื่อทำกินทำขายส่วนใหญ่ไม่ตรงกับความต้องการของชาวบ้าน ทำให้ความรู้ที่นำมาส่งเสริมไม่เกิดประโยชน์อย่างเต็มที่ นอกจากนั้นชาวบ้านมักจะตั้งความหวังเกี่ยวกับอาชีพเสริมที่ผิดไปจากหน่วยงานของรัฐที่เข้ามาส่งเสริม ทำให้หลายฝ่ายต้องประสบกับความผิดหวัง เช่น การทำหน่อไม้อัดขวด อัดป๊อป การเย็บผ้า และเสริมสวย แล้วจะช่วยให้รายได้ให้กับตนเอง และครอบครัว แต่กลับพบว่ารายได้เพิ่มขึ้นไม่มากนักบางครั้งก็ขาดทุนก็มี ทำให้ชาวบ้านที่เคยให้ความสนใจหมดหวังกับอาชีพหรือความรู้ที่ทางราชการนำเข้ามาส่งเสริม ดังนั้นจึงเกิดการเปรียบเทียบรายได้จากการออกไปทำงานนอกหมู่บ้านที่ไม่ต้องลงทุนมากนัก และไม่เสี่ยงกับการขาดทุน รวมทั้งค่าตอบแทนหรือรายได้ที่เร็ว และเป็นกอบเป็นกำมากกว่า จึงเป็นอีกคำตอบหนึ่งที่ทำให้ยังมีการเคลื่อนย้ายแรงงานจากชนบทเข้าสู่เมือง

ภาวนา ก้อนกลับ (2536, หน้า 119-120) กล่าวสอดคล้องเช่นกันในการวิจัย เรื่องการยอมรับสิ่งใหม่ของชาวเขาเผ่าม้งในชุมชนพื้นราบศึกษาเฉพาะกรณีหมู่บ้านสนภรณ์ ห้วยมะนาว กิ่งอำเภอแม่วาง จังหวัดเชียงใหม่ ในส่วนของปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการยอมรับสิ่งใหม่ของชาวเขาเผ่าม้ง โดยเฉพาะปัจจัยด้านช่องทางการรับสื่อสาร การรับสื่อความรู้ที่มีความสำคัญต่อการยอมรับสิ่งใหม่ ได้แก่ ประการแรก ช่องทางการรับสื่อจากบุคคลได้แก่ เพื่อนบ้าน เจ้าหน้าที่ของรัฐ และเอกชน พ่อค้า เป็นต้น บุคคลเหล่านี้จะถ่ายทอดข่าวสาร ความรู้ และสิ่งใหม่ ๆ ให้กับชาวเขาเผ่าม้งในด้านต่าง ๆ เกิดกระบวนการยอมรับสิ่งใหม่จากการเรียนรู้การลอกเลียนแบบ ประการที่สอง ช่องทางการรับสื่อจากสื่อสารมวลชน ได้แก่ วิทยุ โทรทัศน์ ภาพยนต์ สิ่งพิมพ์ ป้ายโฆษณา

ประกาศ เป็นต้น ช่วยให้ชาวเขาเผ่าม้งได้รับรู้เรื่องราว ข่าวสารการปฏิบัติ แนวคิดใหม่จากสื่อสารมวลชนนั้น ๆ อีกทางหนึ่งด้วย

ส่วนระบบคิดด้านอาชีพของเกษตรกร การ สุวกิจ ศรีปิณฑา และคณะ (2528, หน้า 57-61) ได้ทำการวิจัยเรื่องความเชื่อ และพฤติกรรมทางเศรษฐกิจของประชาชนในชนบท จังหวัดมหาสารคาม และกาฬสินธุ์ พบว่า ประชาชนส่วนใหญ่ซึ่งเป็นเกษตรกรเชื่อว่าการมีเงินมากทำให้มีความสุข ต้องการมีเงินพอใช้จ่ายไม่เดือดร้อน และมีพอเก็บพอกอบบ้าง แม้จะมีของอื่น ๆ จนเพียงพอแล้วก็ยังจำเป็นต้องมีเงินอยู่ คนชนบทเหล่านั้นจึงจะมีเงิน การเป็นหนี้เป็นสิ่งไม่ดี ไม่ควรมีหนี้สินเพราะทำให้ลำบากกายและใจ อยากเปลี่ยนจากอาชีพการเกษตรมาเป็นอาชีพค้าขายและรับราชการ ณรงค์ หุตานุวัตรและคณะ (2525, หน้า 22-25) ได้ทำการวิจัยเรื่อง ตัวจำกัดทางด้านเศรษฐกิจและสังคมที่มีต่อการผลิตทางเกษตรที่อาศัยน้ำฝนของภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง มีบางส่วนที่เกี่ยวข้องกับระบบคิดด้านอาชีพของเกษตรกรอยู่บ้าง คือ ประการแรก ทักษะคติของเกษตรกรที่มีต่อชาวพันธุ์ส่งเสริม ซึ่งเกษตรกรส่วนใหญ่มีความเชื่อว่า ชาวพันธุ์ส่งเสริมจะให้ผลผลิตสูงกว่าชาวพันธุ์พื้นเมือง แต่ก็มีเกษตรกรบางส่วนเห็นว่าชาวพันธุ์ส่งเสริมเป็นโรคง่ายกว่าไม่ทนทาน ความแห้งแล้งเท่าชาวพันธุ์พื้นเมือง ประการที่สอง ทักษะคติของเกษตรกรที่มีต่อปุ๋ยเคมี เกษตรกรส่วนใหญ่มีความเชื่อและความรู้สึกว่ายังใช้ปุ๋ยเพื่อการเพาะปลูกไม่เพียงพอ เนื่องจากราคาแพง ขาดเงินทุน ประการที่สาม ความต้องการของเกษตรกร พบว่า สิ่งที่เกษตรกรต้องการมากน้อยตามลำดับ คือ มีที่ดินทำกินของตนเอง มีบ้านที่อยู่อาศัย มีวัวควาย มีเงินทุนในการทำเกษตร ประการที่สี่ ความใฝ่ฝันของเกษตรกร เกษตรกรส่วนมากมีความใฝ่ฝันที่อยากจะให้ลูกหลานมีการศึกษาและอาชีพอื่นที่ไม่ใช่การเกษตร สะท้อนให้เห็นว่า เกษตรกรไม่ได้พอใจในอาชีพเกษตรกรรมเท่าที่ควร และเป็นสาเหตุที่ทำให้ขาดความกระตือรือร้นในการปรับปรุงการผลิตทางการเกษตรของตนเอง

ตุลา อีรชุติมานันท์ (2522, หน้า 49-54) ได้ทำการศึกษาวิจัย เรื่อง ปัจจัยบางประการที่มีผลต่อการยอมรับการปลูกพืชสามครั้งต่อไป ในเขตชลประทานเพชรบุรี พบว่า เกษตรกรทั้งหมดที่ทำการศึกษา มีอายุเฉลี่ยค่อนข้างสูง คือ 50 ปี แต่ค่าเฉลี่ยอายุของกลุ่มปลูกพืชสามครั้งต่ำกว่าปลูกพืชสองครั้งเล็กน้อย เกษตรกรที่มีอายุต่ำกว่า 45 ปี ของกลุ่มปลูกพืชสามครั้ง มีมากกว่ากลุ่มปลูกพืชสองครั้ง แสดงให้เห็นว่า คนที่มีอายุน้อยมักจะยอมรับสิ่งแปลก ๆ ใหม่ ๆ ได้ดีกว่าคนมีอายุมาก

และปัจจัยที่มีผลต่อการยอมรับ คือ การปลูกพืชสามครั้งจะมีจำนวนปีสำหรับบริโภคและมีรายได้เพิ่มจากเดิม

นอกจากนั้น วิริยะ คล้ายแดง (2535, หน้า 117-119) ได้ศึกษาวิจัย เรื่อง การดำเนินการและการใช้สื่อเสียงตามสายเพื่อเกษตรกรในจังหวัดลำพูน สรุปได้ว่า พฤติกรรมการรับฟังเสียงตามสายของเกษตรกร แบ่งออกเป็นหลายเรื่อง ได้แก่ ช่วงเวลาเช้าจะเป็นช่วงที่มีการฟังเสียงตามสายมากที่สุด รองลงมาคือ ช่วงหัวค่ำ และความชัดเจนของเสียงตามสายจะมีส่วนดึงดูดความสนใจอีกด้วย ส่วนการได้รับความรู้เกษตรกรส่วนใหญ่ มีความรู้ทั้งในเรื่องทั่วไปและเรื่องเกี่ยวกับการเกษตร ตลอดจนสามารถนำความรู้เหล่านั้นไปใช้ให้เกิดประโยชน์ต่ออาชีพการเกษตรได้ต่อไป

รวมทั้ง ณัฐวุฒิ พลอยอร่าม (2537, หน้า 47-50) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การตัดสินใจในการปรับลดพื้นที่การผลิตทางการเกษตรของเกษตรกรในเขตภาคตะวันออก พบว่า เกษตรกรบางส่วนปรับลดพื้นที่การผลิตลงโดยมีเหตุผลเพราะราคาสินค้าผลผลิตตกต่ำมาเป็นอันดับหนึ่ง รองลงมาคือระบบชลประทานไม่ดีพอ ขาดแรงงานและขาดเงินทุน

ส่วน ปฐวี แสงฉาย (2536, หน้า 56-57) ได้ทำการศึกษาวิจัยในด้านทัศนคติของเกษตรกร เรื่อง ทัศนคติของเกษตรกรผู้ปลูกชา (เมี่ยง) ที่มีต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ตำบลป่าแป๋ อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า เกษตรกรส่วนใหญ่มีทัศนคติที่ดี หรือเห็นด้วยต่อการปลูกชาในรูปแบบสวนป่าชา ว่าเป็นการเกษตรที่ช่วยอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ นอกจากนี้ เกษตรกรผู้ปลูกชา มีความต้องการที่จะทำสวนชาต่อไป ด้วยเหตุผลที่ว่าสวนป่าชาไม่ต้องดูแลรักษามากนักก็สามารถเก็บผลผลิตได้ ตลอดจนเป็นสิ่งที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ

และ พัฒนกร ยาวิไชย (2534, หน้า 54-55) ซึ่งทำการศึกษาเรื่องทัศนคติของกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรที่มีต่องานส่งเสริมเคหกิจเกษตร อำเภอเมือง จังหวัดน่าน พบว่า แม่บ้านเกษตรกรมีความสนใจและมีความพร้อมที่จะเรียนรู้วิชาต่าง ๆ ที่เจ้าพนักงานเคหกิจเกษตรสอน ความสำคัญมากน้อย คือ วิชาอาหารและโภชนาการ การถนอมอาหาร ประดิษฐ์วัสดุและตัดเย็บเสื้อผ้า ส่วนความต้องการของแม่บ้านเกษตรกร มีความต้องการอุปกรณ์การฝึกอบรมไว้ที่กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรเอง มีการให้มีการฝึกอบรมอย่างน้อยปีละ 2 ครั้ง

จากแนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ที่ได้กล่าวแล้วข้างต้น อธิบายได้ว่า เกษตรกรซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของชุมชนชนบท มีรูปแบบการเรียนรู้และระบบคิดด้านอาชีพการเกษตรที่หลากหลาย

โดยมีปัจจัยเงื่อนไข สภาพแวดล้อมในด้านต่าง ๆ ที่มีผลต่อการกำหนดรูปแบบการเรียนรู้และระบบคิดด้านอาชีพของเกษตรกรให้สอดคล้องสัมพันธ์กันอย่างไม่สิ้นสุด ดังนั้น การวิจัยครั้งนี้ทำให้เกิดกรอบแนวคิด ดังนี้

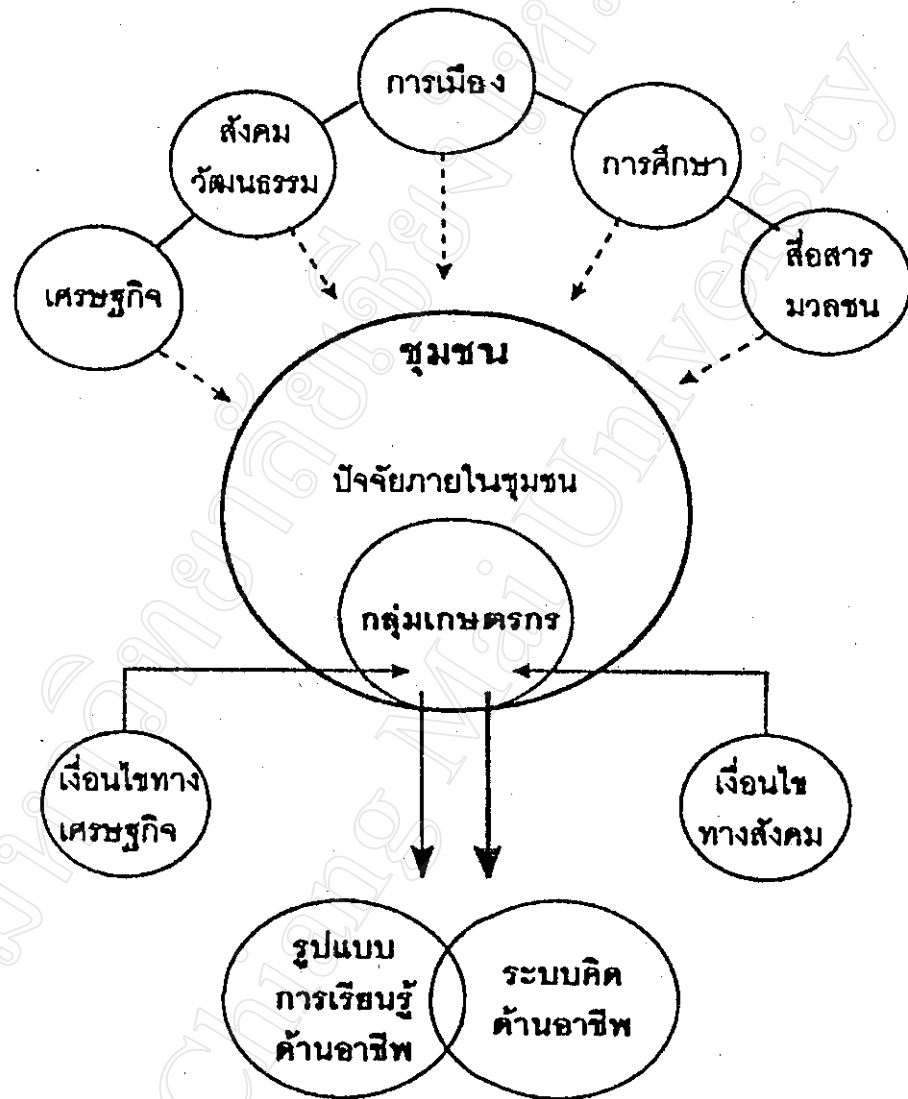
กรอบแนวคิดในการวิจัย

การศึกษารูปแบบการเรียนรู้และระบบคิดของเกษตรกรในชุมชน ในครั้งนี้มีพื้นฐานมาจากการเรียนรู้ของคนในชุมชน ที่เกิดจากการสั่งสมถ่ายทอดความรู้ ประสบการณ์ อันมีรากฐานอยู่บนวิถีชีวิตทางสังคมและวัฒนธรรม และภายใต้ความเปลี่ยนแปลงของบริบทสภาพแวดล้อม รวมทั้งมีการแลกเปลี่ยนภายในและภายนอกชุมชน ผู้วิจัยใช้แนวคิด 3 แนวคิด ผสมผสานกันในการอธิบายรูปแบบการเรียนรู้ แนวคิดแรก คือ แนวคิดภูมิปัญญาชาวบ้านของสามารภ จันทร์สุรย์ (2531, หน้า 146) รูปแบบการเรียนรู้ที่เกิดจากพื้นเพรากฐานความรู้ของชาวบ้าน ที่เรียนรู้จากประสบการณ์ จากผู้ใหญ่ มีการสืบทอดต่อ ๆ กันมา จากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง และชาวบ้านได้ใช้แก้ปัญหาในวิถีชีวิตอย่างสมสมัย แนวคิดที่สอง คือ แนวคิดเครือข่ายการเรียนรู้ของ เอนก นาคะบุตร (2533, หน้า 30-35) รูปแบบการเรียนรู้ในเชิงการแลกเปลี่ยนและพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ในลักษณะที่ประชาชนหรือชาวบ้านมีการเรียนรู้จากกันและกัน และจากที่อื่น ๆ ช่วยให้เกิดการศึกษาที่หลากหลายสอดคล้องกับความต้องการของชุมชน โดยมีรูปแบบเครือข่ายการเรียนรู้ในชนบท คือ รูปแบบที่เกษตรกรมาพบกันเอง รูปแบบที่นักวิชาการลงไปคุยกับผู้นำชาวบ้าน รูปแบบที่นักวิชาการนำชาวบ้านที่เป็นเกษตรกรจากพื้นที่หนึ่งไปดูงานที่อื่น และรูปแบบการเชื่อมผู้นำเข้าหากันแล้วเกิดทางเลือกขึ้น และแนวคิดที่สามคือ แนวคิดการศึกษาตลอดชีวิตของกรมการศึกษานอกโรงเรียน (2538, หน้า 291-298) รูปแบบการเรียนรู้ที่เกิดจากการเรียนรู้ในวิถีชีวิต เป็นการเรียนรู้ด้วยตนเองตามธรรมชาติของการใช้ชีวิต ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการสังคมประกิตและการส่งเสริมจากภาครัฐและเอกชน

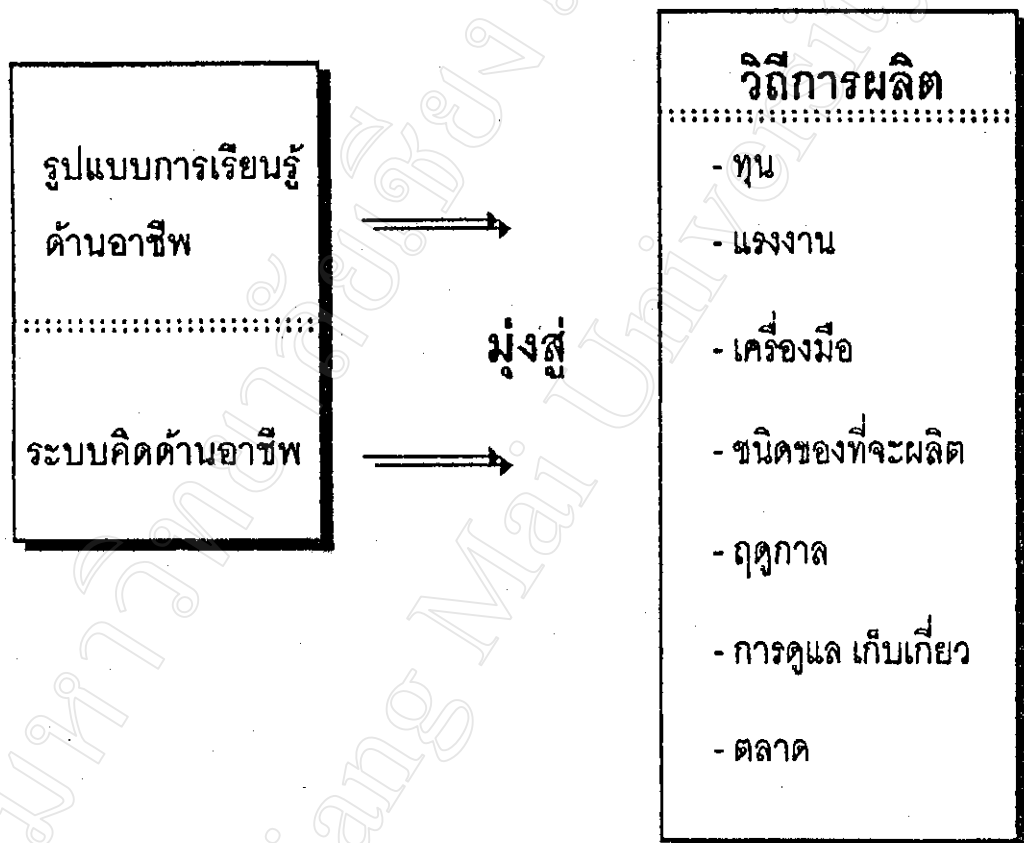
ส่วนระบบคิดของเกษตรกรในชุมชน ได้ผสมผสานแนวคิด 2 แนวคิดเข้าด้วยกัน คือ แนวคิดแรก แนวคิด "คิดเป็น" ของ โกวิท วรพิพัฒน์ (2517, หน้า 3) และ อุ่นตา นพคุณ (2538, หน้า 29-32) เป็นกระบวนการคิดที่คนเรานำมาใช้ในการตัดสินใจ โดยอาศัยข้อมูล 3 ประเภท คือ ข้อมูลตนเองชุมชน ข้อมูลทางสังคม-สิ่งแวดล้อม และข้อมูลทางวิชาการ แล้วนำมาวิเคราะห์หาทางเลือกในการตัดสินใจที่มีความเหมาะสมทั้งตนเองและสังคม แนวคิดที่สอง แนวคิดระบบวิถีชีวิตทาง

วัฒนธรรมของ อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2538, หน้า 5-7) และสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (มปป, หน้า 12- 23) วิธีคิดแบบองค์รวมที่มองความเชื่อมโยงอย่างมีบริบทและเงื่อนไขโดยไม่แยกส่วนต่าง ๆ ออกจากกัน เพื่อการวิเคราะห์ และค้นหาหลักการที่อยู่เบื้องหลังความสัมพันธ์ต่าง ๆ การมองถึงวิธีคิดนี้เป็นการมองทางวัฒนธรรมที่เป็นภาพรวม ดูว่าชาวบ้านมีวิธีคิดอย่างไร และชาวบ้านอธิบายได้ด้วยเหตุผลใดบ้างในแต่ละประเด็นที่คิด โดยสรุปและเชื่อมโยง เพื่อให้คำตอบจากมุมมองของชาวบ้านเอง

รูปแบบการเรียนรู้และระบบคิดด้านอาชีพของเกษตรกร จะมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ที่ถูกใช้เพื่อการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตอย่างต่อเนื่อง กล่าวคือ การเรียนรู้ด้านอาชีพในช่วงหนึ่ง ๆ จะเสริมให้เกิดระบบคิดด้านอาชีพในช่วงนั้น ๆ และระบบคิดในช่วงนั้น ๆ ก็จะเป็นพื้นฐานของการเรียนรู้ด้านอาชีพในช่วงต่อ ๆ ไป อย่างไม่สิ้นสุด ทั้งนี้โดยมีเงื่อนไขที่สำคัญทางด้านเศรษฐกิจ และสังคม ที่มีผลต่อรูปแบบการเรียนรู้ และระบบคิดด้านอาชีพของเกษตรกร ซึ่งสามารถแสดงได้ด้วย แผนภูมิ 1-2 ดังนี้

แผนภูมิ 1 แสดงกรอบแนวคิดในการวิจัยเรื่อง รูปแบบการเรียนรู้และระบบคิดด้านอาชีพของ
เกษตรกร

แผนภูมิ 2 แสดงองค์ประกอบที่สัมพันธ์กัน ระหว่างรูปแบบการเรียนรู้และระบบคิดด้านอาชีพ
ของเกษตรกร